

TRIANON ÉS AZ EGYHÁZAK

TRIANON ÉS AZ EGYHÁZAK

Szerkesztette:
ZOMBORI ISTVÁN

Budapest, 2022

Kiadja:
MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA
MUNKAKÖZÖSSÉG (METEM) Budapest
HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
www.heh.hu

Felelős kiadó:
Várszegi Asztrik

A kötet megjelenését támogatta:
Az Országgyűlés elnöke

Magyarország
Barátai
Alapítvány

ISBN 978-615-5826-22-1

Nyomdai előkészítés:
Sigillum 2000 Bt., Szeged
Nyomdai munkák:
EFO nyomda

TARTALOM

<i>Zombori István</i> Előszó	9
---------------------------------------	---

CSEHSZLOVÁKIA

<i>Sztyahula László</i> Felső-Magyarország katolikus egyházi közigazgatása 1918–1925 között	13
<i>Somogyi Alfréd</i> „A babiloni vizek mellől jöttünk hozzád, Istenünk...” A felvidéki reformátusság helyzete az 1918–1923 közötti időszakban	43
<i>Czenthe Miklós</i> Trianon hatása a felvidéki magyar evangélikusokra	77

ROMÁNIA

<i>Tempfli Imre</i> A Szatmári Egyházmegye története 1918 és 1923 között	107
<i>Nagy Mihály Zoltán</i> Megszakítottság és újra kezdés. Fejezetek a nagyváradi egyházmegye történelméből 1919–1924	153
<i>Marton József</i> Az erdélyi (gyulafehérvári) egyházmegye alakulása 1918. év után	167
<i>Zombori István</i> Trianon és a csanádi püspökség 1918–1923	185
<i>Bánkuti Gábor</i> Trianon és az erdélyi jezsuiták	207
<i>Jonica Xénia – Orbán Szabolcs</i> „Neveljünk magunkban megedzett lelkületet, hogy minden teherbírásra képesek legyünk!” Adalékok az Erdélyi Ferences Rendtartomány 1918–1925 közötti történéseiből	213

Sárándi Tamás

A hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye felbomlási folyamata
a Romániához került területeken 225

Pálfi József

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulásának története
1919–1926 (1939). 243

Ulakcsai Zoltán

A Romániai Zsinatpresbiteri Evangélikus Egyház története. 267

Pál János

Rendszer- és főhatalomváltások árnyékában. Az unitárius egyház élete
1918–1923 között. 279

SZERB–HORVÁT–SZLOVÉN KIRÁLYSÁG*Orcsik Károly*

A magyar katolikusok helyzete a Délvidéken az első világháborút
követő években 319

Harmath Károly OFM

Trianon és a nagybecskereki püspökség 347

Göncz László

A történelmi Szombathelyi Egyházmegye
Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt területe 1918-tól az 1920-as évek
végéig 351

Orosz Attila

Délvidéki történések a református egyházban 379

Csermelyi József

Az evangélikus egyházszervezet változásai a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz
csatolt bácskai, bánáti és muravidéki területeken 393

AUSZTRIA*Csermelyi József*

Az evangélikus egyházszervezet változásai az Ausztriához csatolt nyugat-
magyarországi területeken. 401

MAGYARORSZÁG

<i>Beke Margit</i>	
Az Esztergomi Érsekség 1918–1924 között	415
<i>Lakatos Andor</i>	
„Trianon árnyékában”. A kalocsa-bácsi főegyházmegye átalakulása (1918–1923)	461
<i>Csibi Norbert</i>	
A Pécsi Egyházmegye Trianon árnyékában (1918–1923)	493
<i>Schmidt Péter</i>	
Magyarország nyugati határváltozásának egyházzjogi következményei 1918 után. A győri és a szombathelyi püspökség területvesztése – Burgenland	529
<i>Somorjai Ádám OSB</i>	
A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend és Trianon	561
<i>Kara Anna</i>	
Hít és hazafias életosztón. Szemelvények a jászóvári premontreiek történetéből (1918–1923)	591
<i>Klestenitz Tibor</i>	
Újrakezdés Trianon árnyékában. A Jézus Társasága Magyarországon 1918–1924 között	625
<i>Koltai András–Szekér Barnabás</i>	
Trianon / Piaristák	633
<i>Véghseő Tamás</i>	
Cuique suum tribuere. Görögkatolikusok úton Trianon felé.	675
<i>Hörcsik Richárd</i>	
Trianon és a Magyar Református Egyház	693
<i>Csermelyi József</i>	
Az evangélikus egyház a trianoni béke utáni években	711
A kötet szerzői.	719

LAKATOS ANDOR

„TRIANON ÁRNYÉKÁBAN”

A kalocsa-bácsi főegyházmege átalakulása (1918–1923)

Bevezető

Az I. világháborút követő változások gyökeresen átformálták a Kalocsa-Bácsi Főegyházmege működési kereteit s ebben az években át húzódó átalakulásban Trianon szerepe meghatározóvá és egyben jelképpé is vált. Jelentőségének megértéséhez Kalocsa-Bács esetében legalább fél évtizedes folyamatot kell figyelemmel követnünk, sőt valójában ennél is hosszabb időszakot, a 20. század néhány korábbi és későbbi eseményét is érdemes felidézünk. Így válhat láthatóvá, hogy Trianon milyen hosszú árnyékot vetett, milyen kényszerpályát jelentett, és hogyan bomlott fel a két évszázada gyarapodó, etnikai- és kulturális értelemben is sokszínű főegyházmege életközössége.

A visszatekintés egyik kézenfekvő módszertani lehetősége, sőt talán kötelessége is a változások tényszerű megállapítása a statisztikai adatok felidézésével, az újabb szervezeti keretek ismertetésével. Az említett tények azonban csak kiindulópontok, melyek egyrészt nem egyik napról a másikra következtek be, másrészt fontos dilemmák és bonyolult érzések rejlenek a háttérükben. A főegyházmege központi levéltárának forrása-ira építve, a fordulat éveinek összetett áttekintésére törekszünk az egyházkormányzati folyamatok bemutatásával és néhány fontos kérdés kiemelésével.

Tényszerű visszatekintés: terület, határok, szervezeti keretek

Sosem élt több katolikus hívő a főegyházmegejében, mint a 20. század elején. Trianon után viszont a hívek 70 %-a határon túlra került, s a nagy múltú érsekség az ország legkisebb egyházmegyéje lett, ahol a magyar katolikus hívek aránytalanul kicsiny része (kb. 3 %-a) élt. Talán ez a néhány szám is elegendő, hogy kellőképpen figyelmeztessen bennünket a változások történelmi jelentőségére.

1923-ban a történelmi Kalocsa-Bácsi Főegyházmege területének közel egymillió fős népességéből 674 ezer volt a katolikusok száma. A terület a Duna–Tisza közén feküdt: Bács-Bodrog vármegye és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Solti járása alkották (Solttól délre). A hívek nemzetiségi összetételére vonatkozóan nem közölnek adatokat az egyházmegye sematizmusai, így arra csupán a lelképásztori nyelvhasználatból következtethetünk: eszerint a magyar nyelvű plébániák aránya 40 %, a német nyelvűeké 14 %, a délszláv nyelvűek aránya pedig 1-2 % volt. A legjellemzőbb mégis a különböző nyelvek-nemzetiségek együttlélése volt (45%), és sok helyütt használták mindhárom említett nyelvet a lelképásztorkodásban (16%). A 150 plébánia és lelkészesség közül az első világ-

háború végét követő szerb megszállás mintegy 110 plébániát érintett, később a trianoni döntés eredményeként, a szerb csapatok kivonulása után végül 60 maradt Magyarországi területén, 204 ezer katolikus hívővel, és továbbra is többnyelvű volt a plébániák harmada.¹ A határon túlra, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került 90 plébánia-lelkészség keretein belül 470 ezer katolikus élt, s ez a korábbi érsekség igen számottevő részét, egyház-szervezetének 60, híveinek 70 %-át jelentette. Az ő gondozásukra a Szentszék 1923. február 10-én, Szabadka központtal létrehozta a Bácsi Apostoli Adminisztratúrát. Kalocsa számára ez a kormányzati területvesztés – leszámítva az 1941-1944 közötti, rövid időszakot – véglegessé vált, bár Róma az Apostoli Adminisztratúrát végül csak jóval később, 1968-ban nyilvánította önálló püspökséggé, a Szabadkai Egyházmegye alapításával.

1923-ban tehát a nagy múltú Kalocsai Főegyházmegye Magyarország legkisebb egyházmegyéjévé vált, ahol hazánk katolikus lakosságának alig több mint 3 %-a élt, s a következő jelentős, maradandó változás csak hetven évvel később, 1993-ban történt a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye létrehozásával. Azóta az egyházmegye határai lényegében illeszkednek Bács-Kiskun megye területéhez. A II. János Pál pápa nevéhez fűződő, 1993-as átszervezés eredményeként egyébként igen jelentős volt a növekedés, a régi egyházmegye mind területét, mind pedig lakosságát tekintve megduplázódott, területe 3.979 km²-ről 8.400 km²-re, híveinek száma 200 ezerről több mint 400 ezerre nőtt. A 2008-ban megjelent adatok szerint a megye lélekszáma 547.459, ebből katolikus 379.423 (70 %). A plébániák (lelkészségek) és templomigazgatóságok száma összesen 129, a templomok-kápolnáké 151. Az egyházmegyének 107 papja és 12 állandó diakónusa volt. A terület és a hívek létszáma alapján a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye a hatodik az összesen tizenhárom magyar egyházmegye sorában, vagyis mai méretei átlagosnak-közepesnek tekinthetők.

A 20. század sematizmusai számos hasznos statisztikai adatot rejtenek, melyek áttekintéséhez és elemzéséhez a továbbiakban két táblázatos adatgyűjtést is közlünk.²

-
- 1 A plébániák-lelkészségek fenti számadatai az egyházmegye 1923-as megosztásának idejére vonatkoznak. Eltérő számadatokat kapunk, ha a szerb megszállás kezdetét, 1918 végét, 1919 elejét vesszük figyelembe, az eltérés oka a lelkészségek számának változása. Az 1919-es állapotokról a következő feljegyzést olvashatjuk: „*A meg nem szállott területen van 31 lelkészség, a bajai „háromszögben” 21 lelkészség, Bácskában, a megszállott részben 88 lelkészség. Összesen: 140 lelkészség.*” Eszerint a megszállás 109 lelkészséget, vagyis az egyházszervezet 78%-át érintette. Az arányok a bajai háromszög visszatérésevel, ill. újabb lelkészségek szervezésével változtak. Ld. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Érseki Hivatal, Egyházkormányzati iratok (a továbbiakban: KFL.I.1.a.) Generalia de Archidioecesi. Iktatószám, keltezés és aláírás nélküli feljegyzés.
 - 2 A statisztikai adatok forrásai az egyházmegyei évkönyvek (Schematismus, Névtár, Almanach), az 1975 előtti időkből latin, később magyar nyelven. A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye teljes területére vonatkozóan a következő évekből: 1909, 1923, 1942. A Trianon után Magyarország területén maradt, Kalocsai Főegyházmegye területére: 1927, 1936, 1950 (kéziratban), 1975, 1985, 1990. A Bácsi Apostoli Adminisztratúra területére: 1929, 1941. A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye területére 2000, 2008. Továbbá a népszámlálás adatai: *Népszámlálás 2001. 5. Vallás, felekezet.* Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 2002.

A Főegyházmege népességének vallási megoszlása

Terület, év	róm. kat.	gör. kat.	ortodox	evangélikus	református	izraelita	egyéb	összlakosság
Kalocsa-Bács 1909	636 954	10 447	132 046	87 030	46 766	26 379	416	940 038
Kalocsa-Bács 1923	674 607	12 889	156 665	63 927	46 601	18 635	3 797	977 122
Kalocsa 1927	202 484	78	533	19 273	14 233	6 161	1 823	244 507
Bács 1929	479 211	12 160	175 832	70 001	29 549	16 708	3 528	786 989
Kalocsa 1936	290 670	261	535	19 232	15 473	4 979	1 984	338 113
Bács 1941	459 610	–	196 103	–	95 792	–	33 391	784 896
Kalocsa-Bács 1942	738 212	14 313	155 853	84 238	49 098	16 548	5 978	1 064 240
Kalocsa 1950	239 754	473	626	20 036	21 540	1 620	4 455	288 504
Kalocsa 1975	218 529	–	–	–	–	–	–	259 171
Kalocsa 1990	200 474	–	–	–	–	–	–	241 109
Kalocsa-Kecsk. 2000	422 406	–	–	–	–	–	–	557 112
Népszámlálás 2001	358 685	1 605	311	17 099	60 317	202	108 284	546 517
Kalocsa-Kecsk. 2008	379 423	–	–	–	–	–	–	547 459
Szabadkai Egyházmege 1998	350 000	18000	–	–	–	–	650 000	1 018 000

A vallási megoszlás tekintetében a katolikus többség az egész évszázadon át kétségtelen, s ez a többség markánsabb az országos átlagnál. Míg a katolikusok országos aránya az össznépséget tekintve 60-65 % volt, Főegyházmegeánk esetében ez a szám 68-85 % között mozgott. (Változásai a különböző korszakokban: Kalocsa-Bács 68-70 %, Kalocsa 80-85%, Kalocsa-Kecskemét 75-70%).

Témánk szempontjából figyelemre méltó, hogy a Kalocsa-Bácsi érsekség második legnépesebb vallási közössége a görög keleti (szerb ortodox) volt, melynek létszáma a 20. század első felében 150-200 ezer között mozgott.

Egy másik jellegzetesség, ami eltér az országos átlagtól, hogy a protestáns egyházak aránya összességében mindvégig csak kb. fele volt az országos átlagnak, és 10-14 % között mozgott. Köztük hosszú időn át az evangélikusok voltak többségben (elsősorban Bácskában), s ez a helyzet csak az 1993-as határváltozás után változott meg a reformátusok javára (nyilvánvalóan a Kiskunság területének köszönhetően).

Bácska elvesztése után a katolikus valláson kívül tulajdonképpen nem maradt másik, létszámát tekintve hasonlóan jelentős („százerez”) vallás a Főegyházmegejében. A 2001-es népszámlálás adatainál viszont érdemes az „egyéb” oszlopban szereplő számra felfigyelnünk, mely két részből adódik össze: egyrészt sok kis vallási közösség összesen kb. 6 ezres lélekszámát jelenti, másrészt 102 ezer vallás nélküli, azaz vallását nem jelző, nem vállaló, „közömbös” állampolgárt takar, s ez utóbbi szám a 20. század első felében még csak alig néhány ezres volt.

A sematizmusok adatai szerint a katolikus népesség a 20. század első felében a magyarországi részen szépen gyarapodott, míg a bácskai, határon túli részen kis mértékben csökkent. A növekedési folyamatban törést jelentett a második világháború, ezt követően az egyházmegye átszervezéséig, majd azután is folyamatos csökkenés tapasztalható, amely a területről történő elvándorlással, a népesség fogyásával és az elvallástalanodással függhet össze. A sematizmus és a népszámlálás adatainak eltérése az ezredfordulón érthető, hiszen más volt a számítás alapja. Egy megkeresztelt, egyházi nyilvántartásokban szereplő felnőtt személy nem biztos, hogy vallásosnak mondta magát a népszámlálás adatgyűjtőinek kérdésére, s ez a jelenség azóta csak tovább erősödött a későbbi népszámlálások alkalmával.³

Figyelembe véve a népesedési tendenciákat s az említett folyamatokat, sajnos előrevetíthető, hogy a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye katolikus híveinek száma hamarosan a száz évvel ezelőtti Kalocsa-Bácsi Érsekség hívő-létszámának felére csökken. Ez a „feleződés” még akkor is figyelmeztető jelenség, ha figyelembe vesszük, hogy időközben komoly területi változások is történtek. Az összehasonlítást ugyanis lehetővé teszi a szervezeti keretek hasonlósága: 1909-ben 130 plébánia-lelkészség működött, 2008-ban 129 (a templomigazgatóságokat is figyelembe véve).

A határon túli Bácskában az 1929-es, mintegy 480 ezres hívő létszámhoz képest az évszázad végére 130 ezres a csökkenés, a Szabadkai Egyházmegye 1998-ban megjelent sematizmusa 350 ezer katolikus, 18 ezer görögkatolikus és 650 ezer nem katolikus lakost említ 8.712 km² területen.⁴ A nem katolikus lakosság számaránya tehát megduplázódott, míg a katolikus szám csökkenésének egyik jelentős tényezője a német nemzetiségű hívek „eltűnése” (kollektív üldöztetése, munkatáborokba hurcolása, külföldre menekülése) volt a második világháború végén, ill. azt követően.

Zárásként, érdekességként említjük meg, hogy az ezredfordulón hasonló nagyságú területtel és hasonló hívő létszámmal rendelkezett a Kalocsa-Kecskeméti és a Szabadkai Egyházmegye, a hívők száma az elmúlt évtizedekben mindkét helyen csökkenő tendenciát mutat.

3 A felmérés technikai-módszertani nehézségei miatt a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia nem fogadta el a 2011-es népszámlálás vallási hovatartozásra adott válaszainak eredményét, az MKPK Titkársága erről közleményt adott ki (Budapest, 2013. március 28.). A közlemény szövege a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye sematizmus-kiadványaiban is megjelent, legutóbb: A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye Almanachja 2020. 42.

4 Schematismus Dioecesis Suboticanae Ad annum Domini 1998. Suboticae 160.

Az egyházszerzet, papság és szerzetesek adatai

Terület, év	plébánia/ lelkészség	plébános, lelkész	káplán	tanár, hitoktató	nyugdíjas	teológus hallg./ kisszeminarista	összes pap/ külföld	szerzetes rend/ ház/fő
Kalocsa-Bács 1909	128/2	130	87	–	19	46/48	284	5/38/691
Kalocsa-Bács 1923	147/3	149	76	20	19	36/35	287	8/49/–
Kalocsa 1927	63/1	64	25	13	12	25/41	139	6/17/517
Bács 1929	90/24	112	19	5	3	19/129	145	7/28/–
Kalocsa 1936	65/2	67	40	15	11	32/23	159	9/25/575
Bács 1941	92/22 (39)	115	73	12	2	25/98	219	7/34/–
Kalocsa-Bács 1942	156/35	191	103	24	19	44/135	392	20/68/856
Kalocsa 1950	68/19	87	43	26	18	29/47	225	–
Kalocsa 1975	72/5	79	26	5	15	10/–	139/26	–
Kalocsa 1990	72/5	61	4	3	17	12/–	95/18	2/2/–
Kalocsa-Kecsk. 2000	113/11	72	9	1	17	10/–	103/9	11/13/–
Kalocsa-Kecsk. 2008	124	71	14	1	22	18/–	103/4	11/13/–
Szabadkai Egyház- megye 1998	116	93	–	–	4	22/6	97/8	120 fő

Rátérve a Főegyházmegye szervezetét és papságát ismertető táblázatra, elsőként talán azt emelnék ki, hogy Trianon hatása kissé eltérő volt az egyházszerzet, a népesség és a papság létszámának tekintetében: míg a plébániák-lelkészségek és a katolikus hívek terén Kalocsa vesztesége kb. 70 %-os volt, addig a magyarországi részen maradt a papság közel fele. Vagyis a korábbi hívek 30 %-át a papok 50 %-a látta el. Az ezt követő két évtizedben azután mindkét oldalon a papság létszámának jelentős gyarapodása figyelhető meg, amely nyilvánvalóan meghaladja a hívek létszámnövekedésének arányát. Így alakult ki a 20. század közepére az a helyzet, amikor egy-egy szolgálati helyre átlagosan két lekipásztor is jut, és az egy papra jutó hívek száma összességében alig több mint ezer. Mindezek hatását erősítette közel ezer szerzetes jelenléte-munkája is. Az egyházszerzet és a klérus tehát a statisztikai adatok tükrében a század közepén volt a csúcson, ereje teljében.

1950 után megcsappant az utánpótlás, politikai nyomásra korlátozták a teológus hallgatók létszámát, s ez hosszú távon a papság egy részének üldöztetésével, külföldre menekülésével és hivatás-elhagyásával ill. a szekularizáció erősödésével együtt fejtette ki kedvezőtlen hatását. A Bácsi Apostoli Adminisztrátúra területén ezek a kedvezőtlen körülmények már hamarabb kialakultak, a papi utánpótlás képzése megfelelő intézmények, iskolák, teológia hiányában távol (pl. Zágrábban) folyt, s a második világháború újabb áldozatokat, kitelepítetteket és menekülteket eredményezett. A Kalocsai Főegy-

házmegye területén élő papság létszáma 1950-1990 között 58 %-kal csökkent, az egy papra jutó hívek száma pedig kétezerre nőtt. A Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegyében az ezredfordulóra az oldallagosan ellátott (vagyis helyben lakó pap nélküli) plébániák és lelkészségek száma 52 volt (az összes plébánia-lelkészség 42%-a), az egy papra jutó hívek száma pedig meghaladta a négyezret.

A Főegyházmegye szervezetét tekintve, a plébániák-lelkészségek száma a század első felében jelentősen nőtt, a kalocsai rész esetében pl. 1923-1950 között másfélszerezésre (60-ról 87-re). A legjellemzőbb változás ebben az időben a lelkészségek (vikáriák, helyi káplánságok) számának gyarapodása. A folyamat a bácskai részen volt az erősebb, s ez összefüggésben állt azzal, hogy a különféle nemzetiségek közötti békét így szerették volna minél inkább biztosítani. A több nemzetiségű plébániákon ui. önállóan működő rész-egyházakat, ún. vikáriákat különítettek el nemzetiségek szerint, anyanyelvű lelkipásztort biztosítva. (Korábban az istentiszteletek nyelve, ugyanazon templom használatának-kezelésének eltérő szokásai okoztak konfliktusokat a vegyes plébániákon, s a feszültségeket a politikai viszonyok tovább fokozhatták.) Az 1941-es évben Bácskában 22 hasonló vikária mellett még 39 létrehozását tervezték-szervezték.

A Főegyházmegye magyarországi részén elsősorban a hívek létszámának gyarapodása és a lelkipásztori ellátás hatékonyságának növelése tette szükségessé az újabb lelkészségek szervezését, és a folyamathoz kedvező háttérrel biztosított a lelkipásztorok számának már említett, jelentős növekedése (1944-45-ben a Délvidékről menekült papok újabb hulláma jelent meg). Az 1950-es években azonban ez a folyamat lelassult, és néhány új plébánia szervezésétől eltekintve le is állt, a lelkészségek száma ezután inkább csökkent (a népesség létszámával együtt).

A táblázat adatai kapcsán érdemes még megjegyeznünk, hogy a főállású hitoktatótanár papok elsősorban a városokban tevékenykedtek, és nagy segítséget jelentettek a helyi lelkipásztorok munkájában. 1950-től azonban tevékenységük ellehetetlenült, ezután már csak teológia tanári és szemináriumi megbízatások fordulnak elő a papképzés szolgálatában.

A papság teljes létszámának adatainál az 1950-es évektől egy-egy második szám is előfordul, amely a külföldön tartózkodó (általában különféle okokból külföldre menekült) papokat jelenti. 1975-ben ez a szám 26. Az „elvándorlás” valójában ennél jelentősebb volt, itt csak azok a nevek szerepeltek, akik még éltek, és akiknek megmaradt a kapcsolata az egyházmegyével. Nem szerepel a táblázatban, de a sematizmusok között az adatokat a papi hivatást elhagyók számáról is: 1942-1975 között 17, 1975-1985 között 4, 1990-ben pótlólag újabb 7, 1990-2000 között 5 nevet találunk, ez összesen 33 személy. A külföldre menekültek és pályaelhagyók száma összesen mindenképpen meghaladta a hatvanat, vagyis látható, hogy ezek a jelenségek is jelentősen hozzájárultak a papság létszámának fogyásához a 20. század második felében. 2000-ben a feltüntetett számok mellett még 12 szerzetes is végzett lelkipásztori szolgálatot.

A szerzetesek számadatai kapcsán jegyezzük meg, hogy azok nagyobb részét a női rendek-kongregációk (elsősorban a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek) háza és apácai jelentették, a férfi szerzetesek száma a 20. század első felében-közepén nem érte el a százat a kis egyházmegye területén (ők összesen három rendházban éltek: Kalocsán jezsuiták, Baján ferencesek és ciszterek). A szerzetesrendek 1950-es „feloszlátása” azután hosszú időre megszüntette jelenlétüket az egyházmegyében. A határon túli részen a férfi rendek közül ferencesek Szabadkán és Bácsón, karmeliták Zomborban éltek, a legtöbb háza az egykori kalocsai iskolanővéreknek volt 20 településen, akik el-

szakadva Kalocsától, 1930-ban felvették a Miasszonyunkról nevezett Bácskai Szegény Iskolanővérek nevet (Congregatio Sororum Pauperum Ludimagistrarum de Domina Nostra Backaensium), és iskoláik elvesztése (államosítása) után is általában a helyükön maradtak. Rajtuk kívül egy-egy kórházban-árvaházban még több női szerzetes társulat is jelen volt a térségben.

A bácskai uralomváltás és az egyházkormányzati jogok megőrzése – az egyházmegyei körlevelek tükrében

A főegyházmegye központjában, Kalocsán egyértelműen az egyházkormányzattal kapcsolatos jogok megőrzésére törekedtek, vagyis a háború végén minden nehézség és változás ellenére igyekeztek úgy folytatni a kormányzást, ahogyan azt azelőtt is tették. Figyelembe véve, hogy a szerb katonai megszállás a lakosság mindennapi életét alapvetően befolyásolta, talán meglepő lehet számunkra, hogy az egyházmegyei körlevelekben a témának szinte alig van nyoma. A „hiányosság” egyik magyarázata lehet, hogy egyházi szempontból a változó politikai viszonyok pusztán „kellemetlen körülményeket” jelenthettek, erre pedig ráadásul a demarkációs vonal mindkét oldalán volt példa, emlékeztetőül talán elég a Tanácsköztársaság idején, 1919 júniusában Kalocsán történetekre, Szamuely csapatainak látogatására és a hírhedt statáriális kivégzésekre utalnunk. Ilyen körülmények közepette a reménykedők abban bíztak, hogy a világegés-ámokfutás egyszer véget ér, s túlélve a nehézségeket a józan ész diadalmaskodik, és a helyzet rendeződni fog. A túlélés stratégiája tehát az egyházkormányzati cselekvőképesség és jogok megőrzésére, ill. az említett reményre alapozódott.

A hivatalos egyházi kommunikáció legfontosabb eszköze a rendszeresen megjelenő főegyházmegyei körlevél⁵ volt, melynek kb. havonta megjelenő számai a plébániákhoz minden nehézség ellenére eljutottak. Ez a folyamatosság érezhető a praktikus közlések stílusából és a rendelkezések jellegéből, valamint abból az igényből is, hogy a körlevelek kiadási költségéhez a hozzájárulást a megszállt területek plébániáiról is bekérték.⁶ Továbbra is rendszeresek voltak a dispositiok (papi áthelyezések) a főegyházmegye teljes területén, az egyházi szolgálati helyek tehát a határtól függetlenül változhattak. A felmerülő problémákat a területi adottságoknak megfelelően igyekeztek megoldani, minden panasz vagy minősítés nélkül, így pl. a jugoszláv oldalon jelentkező, jelentős postaköltségek fedezésére felszólították a templompénztárakat (miközben a magyarországi egyházi hivatali célú levelezés kedvezményes volt, költségeit visszaigényelhették, vagy díjtanul adhatták fel a küldeményeket).⁷ A pénzfogalom is működött az egyházmegye teljes területén, beszédtek a befizetéseket a papi nyugdíjalapba, és a tanítói nyugdíj-igényeket is rendszeresen bekérték Kalocsára. A kántortanítói nyugdíjak folyósítását a jugoszláv részekben is megoldották, a bácsi plébánosra bízva annak kifizetését: az érintetteknek nála

5 Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsensis anno ... dimissae. 1922-től magyarul: Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az ... évről. A cím változása nem meghatározó a tartalom nyelvét illetően: ahogy korábban is voltak magyar, latin és délszláv nyelvű részek is a körlevelekben, a többnyelvűség továbbra is megmaradt.

6 Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1922. évről. 433/1922 sz. *Körrendeletek költségeihez a templompénztárak hozzájárulása megállapítatik.* A fizetésben elmaradóktól a magyar területekről 100 koronát, a jugoszláv területről 100 K-t kértek beküldeni Kalocsára, az Alapítványi Hivatalba.

7 Litterae Circulares 2212/1921. sz. *Hivatalos levelek szállítási költsége*

kellott jelentkezni a járandóságért.⁸ A különféle segélyek gyűjtése-folyósítása is folyamatos volt az egész egyházmegye területén, az összegző adatok a körlevelekben rendszeresen megjelentek. Hasonló megoldások sorát idézhetnénk, melyekből látható, hogy az adott körülmények között igyekeztek megtalálni a modus vivendit, és a körlevelekben vállalták az illetékes közigazgatási hivatalok kéréseinek közvetítését is. Így pl. közölték a zombori főispáni hivatal megkeresését az újvidéki Narodna Uprava által megkívánt, iskolai alkalmazottakat érintő hivatali eskütétel ügyében 1919 januárjában, felszólítva a római katolikus iskolák igazgatóit és tanítóit a kívánt eskü letételére.⁹ Annak ellenére, hogy ezt sokan jogtalannak tartották, itt nincs nyoma elzárkózásnak vagy tiltakozásnak. A körlevéli közlésekben jól láthatóan a felmerülő problémák praktikus megoldására törekedtek, mivel ennek a kommunikációs csatornának a főegyházmegye teljes területén vállalhatóan és működőképesnek kellett maradnia. Nyilvánvalóan nem kívántak alkalmat adni a körlevelek esetleges betiltására, amire könnyen sor kerülhetett volna, hiszen a határon túlra szánt példányok nyomtatását nagyrészt Szabadkán oldották meg, ahol ki kellett állni a szerb cenzúra próbáját is a közléseknek a megjelenés érdekében.

Jó példa a praktikus megoldások keresésére Várady Lipót Árpád¹⁰ érsek 1921. január 7-i körlevéli közlése a hitoktatás ügyében, melynek háttérben az iskolák államosításának egyébként fájó ügye állt. Az érsek mégis mértéktartóan, tárgyilagosan, tiltakozás helyett „kiskapus” megoldást javasolva állapította meg a következőket: „*A jugoszláv kormánynak az iskolák államosítására irányuló akciója befejezést nem nyert, sőt több hitközség miután a jugoszláv törvény felekezeti iskolát nem ismer, hajlandónak nyilatkozott a magániskolák létesítésével járó tetemes terhek viselésére, hogy ezzel a gyermekek vallásos nevelését biztosítsa.*” Majd kifejtette, hogy néhány helységben a jugoszláv tanhatóság a római katolikus iskolákat már államosította. Mivel ezekben az iskolákban a hitoktatást a továbbiakban csak az ott alkalmazott tanárok végezheték, ezért arra kérte az érsek a papságot, hogy hetente egy-két alkalommal tartsanak hitoktatást az egyes osztályoknak külső helyszínen, s a megvalósítás módjáról jelentést is küldjenek Kalocsára.¹¹

A körlevelek tükrében ez a helyzet 1918-1923 között változatlan maradt, nem esik szó egyházkormányzati nehézségekről, konfliktusokról a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye életében. A sorok között mégis kivethető, sejthető problémákat gyakorlatias javaslatokkal, különféle technikai megoldásokkal, kompromisszumokkal, kivárással igyekeztek orvosolni. A változatlan cselekvőképesség látszatának fenntartása fontos volt Kalocsa kommunikációjában, hiszen minden ellenkező irányba mutató jel, akadályozottság az

8 Litterae Circulares 86/1921. sz. *A hivatalos pénzek Jugoszlávia területén a szabadkai Szent Antal nyomdába küldendők.* A jugoszláviai papi nyugdíj összegek beszedéséről tehát Szabadkán gondoskodtak. – Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények 223/1922. sz. *Kántortanítói nyugdíj ügyében intézkedés.* A 118 nyugdíjas a Főkáptalani Alapítványkezelő Hivatalban Kalocsán, vagy pedig Evetovics János bácsi prépost plébánosnál vehette fel nyugdíját, aki ezen járandóságokat a magyar koronának megfelelő értékben előlegezte.

9 Litterae Circulares 327/1919. sz. *Iskolai alkalmazottak eskütétele.*

10 Várady Lipót Árpád: (Temesvár, 1865. jún. 18. – Kalocsa, 1923. febr. 18.) 1888-ban szentelték pappá a csanádi egyházmegyében, tanulmányi felügyelő és teológiai tanár lett a temesvári szemináriumban. 1890-től központi, hivatali szolgálatban állt, először püspöki szertartó, majd titkár. 1896. decemberében miniszteri osztálytanácsosi kinevezést kapott a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba, ahol 14 éven állt a katolikus ügyosztály élén. 1899-től a csanádi székeskáptalan kanonokja, 1902-ben Ferenc József sebenicói püspöki címet adományozott neki. 1906-tól a Szent László társulat egyik alelnöke. 1911-től győri megyéspüspök, 1914-től kalocsai érsek.

11 Litterae Circulares 119/1921. isk. sz. *A hitoktatás ügyében intézkedés.*

egyházmegye megosztásának folyamatát gyorsíthatta volna. Ez a magyarázata, hogy a körlevelekben nyoma sincs pl. érseki helynök kinevezésének-tevékenységének a határon túli térségben, holott ez kézenfekvő lehetőség lett volna, és nyilvánvalóan történtek bizalmas, személyre szóló megbízások a főpásztor részéről az ügyek intézésére a határ átjárhatóságának nehézségei miatt. A vikárius kinevezésének kérdésére, annak óvatos kezelésére a továbbiakban még visszatérünk.

Kezdeti remények, szerény eredmények – kapcsolat az új közigazgatási szervekkel

A körlevelekhez képest sokkal konkrétabb megfogalmazásokkal és kérésekkel, határozottabb hangnemen találkozhathatunk a közvetlen hivatali levelezésben, hiszen az egyházi jogvédő álláspontot valójában itt lehetett érvényesíteni a gyakorlatban. Az érsekség és a megszállt területek szerb közigazgatásának kezdeti kapcsolatára jellemző Várady Lipót Árpád érsek 1919. január 30-án, Kalocsán kelt levele, mely szóvá teszi a legsúlyosabb problémákat, és egyben jó példa a kezdeti reményekre:¹²

„*A Narodna Upravának, Újvidék*

Bács-Bodrog vármegyének a szerb és franciacsapatok által történt megszállása olyan új helyzetet teremtett, amely a megoldandó kérdések egész sorozatát veti fel. Ezen kérdések megoldása nem közönséges feladat elé állítja a Narodna Upravát, mint a közhatalomnak a mondott területen ez idő szerinti gyakorlóját, viszont a kérdések, amíg meg nem oldatnak, súlyos teherként nehezedenek a közönségre, tehát hallgatással nem mellőzhető.

Kötelességemnek ismerem, mint a vármegye területén lakó több mint 600000 róm. kat. hívő főpásztora az eddig tapasztaltak alapján előterjesztést tenni, oly célból, hogy a Narodna Uprava a hívek lelki vezetése szempontjából jelentkező szükségleteket, kívánalmakat, panaszokat megtudhassa és orvosolhassa.

Éltem a remény, hogy ily irányú eljárásom nem fog eredmény nélkül maradni. Reményemet merítem: az előadandó kívánalmak igazságos és méltányos voltából; merítem azon erkölcsi elvek erejéből, amelyekben kívánalmaim gyökereznek és amelyek védik a legyőzöttet, kötelezik a győzőt is. De nem kevésbé merítem reményemet a megszálló hatalom több tényéből, amelyek arra engednek következtetni, hogy e hatalom a jogrendnek erőteljes védelmezője, s hogy előtte az erkölcsi értékek nem közömbösek.

Hogy a tényekből néhányat említsek, utalok arra, hogy a megszálló hatalom a vagyon és személybiztonságot a megszállott területen azonnal helyreállította. Utalok arra, hogy a bűntények nem hagyatnak megtorlás nélkül, hanem erényes visszautasításra találhatnak. Utalok arra, hogy panaszomra az egyik érsekuralalmi bérlő-szövetkezet önkényes eljárása megbaboláztatott, tisztjeim kérelmére az érseki erdők vandál pusztításának gát lett vetve. Azt sem hagyom említés nélkül, hogy amikor egyes bizantinos szellemű elemek¹³ felajánlkoztak olyan egyházi ovációkra, amelyek a megszálló hatalmat meg

¹² Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Érseki Hivatal, Egyházkormányzati iratok (a továbbiakban KFL.I.I.a.) Generalia de Archidioecesi 586/1919. sz. Gépelt tisztázat több példányban, magyar és német nyelven. (Csatolva 919/1919. sz. alatt.)

¹³ görög keleti, szerb ortodox egyházi személyekről, valószínűleg papokról lehet szó

sem illetik, amiket az nem is kívánt, a belátó katonai parancsnokok azokat önmaguktól elhárították.¹⁴ Ezen józan és férfias magatartás jogosít fel a reményre, hogy egyes sérelmesnek látszó intézkedések, némely súlyosnak érzett nyomás a kellő megvilágítás után talán megszüntethetőnek, vagy legalább is enyhíthetőnek fog bizonyulni. Ezen reményemben van szerencsém a következőkre nagybecsű figyelmüket felhívni:

A censura kezelése a megszállott területeken túl szigorúnak mutatkozik. Megtörténik, valószínűleg az eljáró közegek nagy elfoglaltsága, esetleg kényelemszeretete okából, vagy talán azért, mivel nem ismerik ki magukat, hogy teljesen ártatlan folyóiratok, mint közveszedelmések lefoglaltatnak, újságlapok tömegesen megsemmisíttetnek, viszont egyes lappéldányok mintegy jutalomként egyeseknek átadatnak, akik azután azokat uszoraáron továbbítják a közönség között. Egyházi leveleket kapok ugyan Bács megyéből, de több jel oda mutat, hogy számos küldemény útközben elvész. Legyen szabad tehát kérem, hogy a kívülről könnyen felismerhető egyházi levelezés bocsáttassék át szabadon, amivel szemben leveleimért vállalom a felelősséget. A magánlevelek ne semmisíttessenek meg, hanem áttekintés után jussanak el a címzettekhez. A hírlapokra, szakközlönyökre nézve szűnjék meg a beviteli tilalom; a köznyugalom szempontjából is célszerű, hogy ha a közönség tájékozást nyer, mint ha teljesen tájékozatlanul marad és vad híreszteléseknek lesz kiszolgáltatva. A szellemi éheztetés kegyetlen büntetés, Bács megyéből Szibériát csinál.

Nem kevésbé fontos a pénzküldés is Bács megyébe. Bizonyos tekintetek arra indítják a megszálló hatalmat, hogy a forgalomban levő osztrák-magyar bankjegyeket lebélyegeztesse, újak behozatalát pedig eltiltsa. De vajon nem-e lehetne kivenni az egész tilalom alól a sok Bács megyei lelkész, tanítónyugdíjas, áldozár, tanár, tisztviselő stb. folyó fizetését, amelyből azok élnek, amelyre rá vannak utalva? Az ellenőrzésbe nem akarnék beavatkozni, viszont azonban nem látszik méltányosnak, emberies eljárásnak, hogy az igényjogosultak illetményeiktől egyszerűen elűtessenek. A pusztá tiltó intézkedés helyett tehát valamely célszerű eljárási szabály volna alkotandó. Ottani megkeresésre múlt évi december 31-én 626. sz. a. felhívatott a róm. kat. tanszemélyzet, hogy az eddig élvezett államsegélyről küldjön kimutatást.¹⁵ A kívánt adatok lassan beérkeznek, de a mostani postaközlekedés mellett sok el is fog veszni. Nem indokolja-e ezen tapasztalat is, hogy más rendszer beállításáig a korábbi rendszer ellenőrzés mellett fenntartassék?

A szabadkai Szent Antal nyomdát a megszálló hatóság bezáratta. A Délvidék c. szabadkai napilapot betiltotta. Barth Benedek¹⁶, egyházmegyei áldozárt és nyomdaigazga-

14 Egy példa a hasonló esetekre: Baján a belvárosi plébánián megjelent a helybéli szerb (ortodox) lelkész, és a szerb katonai parancsnokra hivatkozva kérte, hogy vasárnap délelőtt tartsanak Te Deumot a szerbek bevonulása alkalmából. Barys Viktor plébános-helyettes kitérő választ adott, mondván, hogy ha ezt a városi hatóság kéri, megteszi. Az ügyben azonnal a polgármesterhez fordultak, aki jelezte, hogy a kérés teljesítése a nép körében ellenszenvet váltana ki, mire a szerb parancsnok eltekintett ettől a kívánságtól. 1918. nov. 18-án, Baján kelt jelentése végén Barys Viktor plébános-helyettes örömmel jegyezte meg, hogy „Különben a városban nyugalom van, s a megszálló katonaság nagyon előzékeny, s a rendet fenntartja.” Ld. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Érseki Hivatal, Plébániái iratok (a továbbiakban KFL.I.1.b.) Baja-Belváros 5502/1918. sz. Érsk.: 1918. XI. 21. A felzeten: *Baja. Szerb katonaság bevonulásával kapcsolatban rend van. Tudomásul.*

15 A korábban folyósított, magyar államsegélyekről a Narodna Uprava kért kimutatást, az érsekség közreműködött az adatok begyűjtésében.

16 Barth Benedek: (Mérk, Szatmár m., 1888. február 24. – Bácsalmás, 1940. szeptember 18.) 1912-ben szentelték pappá, majd káplán volt Bácsordason, Dunabökényen és Csonoplyán. 1916-tól a Szabadka-

tót egy időre bezárták. Állítólag hasonló sors fenyegette Hegedűs Benjamin¹⁷ szabadkaszent györgyi plébánost is.

Nem világos előttem, miféle okokból történtek ezen intézkedések? Egyik plébánosom jelentéséből arra kellene következtetnem, hogy XVIII. számú körlevelem lett volna a nyomda bezárásának s talán Barth úr letartóztatásának is oka. Ezen körlevelet a magyar köztársaság kikiáltása alkalmából adtam ki. Egyik célja volt, hogy a köztársasági államformára való átmenet kapcsán a várható túlcsapongásoknak lehetőleg elejét vegye. Tartalmának nagyobb része azonban abból állott, hogy a világháború után beállott helyzetnek megfelelő intelmekkel, buzdításokkal látta el a hívő közönséget. Ily irányú intelmekre, buzdításokra mindenhol szükség volt, a megszállott területen is. Egyébként pedig a szerződészerű megszállás tényét a körlevél kifejezetten elismerte, megtorlásra tehát okot nem szolgáltatott.¹⁸ Egy más híradás szerint a körlevél valóban csak ürügy, a tulajdonképpeni ok pedig az intézkedésekre az lett volna, hogy a Szent Antal nyomdában megjelenő Délvidék tüntetett a megszálló szerb hatalom ellen. Hasonló kifogás merült volna fel Hegedűs Benjamin plébános viselkedését illetően.

Valóban nincs módomban elbírálni, hogy a vádak alaposak-e, de feltéve és meg nem engedve, hogy alaposak, felteszem a kérdést, hogy nem méltóztatnak-e úgy vélni, hogy a mostani körülmények között, amikor mindenkinek a lelke egy vagy más okból sebes, mindenkinek a szíve vérzik, a szavakat lehet úgy mérlegelni, mint normális időkben? És ha már türelmet, elnézést kell gyakorolni, nem gyakorolhatja-e azt könnyebben a győző, mint a legyőzött? És ha elnézésnek nem adatott hely, hanem a büntetés vétetett alkalmazásba, nem gondolják-e immár expiálni¹⁹ a valódi vagy csak talán vélt sérelmet?

Amidőn e kérdéseket felteszem, hozzáfűzöm ama kérelmet, hogy a Délvidék megjelenését méltóztatnassanak újból lehetővé tenni. Lehetnek s bizonyára vannak is az említett lapnak fogvatkozásai, viszont azonban tagadhatatlan tényező a közönség irányításában, és pedig oly módú irányításában, amely ma hézagpótló, mert a közönség egy tekintélyes részének bizonyos erkölcsi támaszt nyújt, amelyre a közönségnek a társadalmi rend fenntartása érdekében szüksége van. Ez az érdek nem lehet közömbös Önök előtt sem; a közönség ezen érdeke szempontjából reménylem, hogy kérelmem meghallgatás nélkül nem marad. Másfelől magam részéről szívesen megteszem a lépéseket, hogy a lap a tapasztaltakból okulást merítve folytassa működését, semmi irányba ok nélkül ne támadjon, ellenben teljesítse építő munkáját.

Sok oldalról hangzik a panasz amiatt, hogy a bírakat, közigazgatási tisztviselőket, a tanszemélyzetet hivatali esküre kényszerítik. A kívánt eskünek több formája van. Egyik

Szent Teréz plébánia káplánja, 1917-től a Szent Antal Nyomda igazgatója. 1921 szeptemberétől a Kalocsai Főszékeskáptalan előnékesese, 1923-tól Bácsalmáson adminisztrátor, majd 1926-tól plébános.

17 Hegedűs Benjamin (Szabadka, 1882. okt. 9. – Bajmok, 1954. aug. 24.) 1907-ben szentelték pappá, káplán volt Monostorszegen, majd 1911-től Szabadka-Szent Rókus plébánián. 1913-tól plébános-helyettes Nagyfényben, 1917-től plébános Szabadka-Szent György plébánián, 1943-ban innen vonult nyugdíjba. 1939–1941 között volt egy politikai háttérű pere a Bácskai Apostoli Kormányzóság szentszéki bírósága előtt.

18 Az érsek a körlevélben a határokkal kapcsolatban a következőképpen fogalmazott: „Rendkívül súlyos gondok nehezednek még reánk. A legfőbb gond hazánk épsége, amelyet betörő csapatok és a diadalmi mámorban megnövekedett hódítás vágya fenyeget. A betörésekkel szemben, amennyiben azok a kötött fegyverszünet feltételein kívül eső vállalkozások, reméljük, meg fogják az országot védelmezni hős fiaink.” ld. Litterae Circulares 5430/1918. sz. Főpásztori szózat a köztársaság kikiáltása alkalmából. Kalocsa, 1918. nov. 16-án.

19 értsd: jóvátettnek, levezekeltnek

szigorú, a másik kevésbé szigorú forma, alig egyéb, mint fogadalom a hivatali teendők buzgó, pontos teljesítésére. Többen vonakodnak az esküt letenni, s ha mégis leteszik, azt csak fenyegetésre teszik, a jegyzőkönyvben azonban az vétetik fel, hogy az eskütételt szabadon teljesítették. Méltóztassék elhinni, hogy a kikényszerített eskünek semmi becse, semmi értéke nincs, még csak azt a célt sem szolgálja, hogy demonstratív ereje legyen a megszálló hatalom mellett; ellenkezőleg alkalmas a megszálló hatalmat kompromittálni, mint olyant, mely az eszközökben nem válogatós. Bölcs megfontolásába ajánlanám tehát az eskü tekintetében eddig követett eljárás revízióját oly irányban, hogy az eskü további kivételétől, mint idő előtti dologtól tekintsenek el.

A szorosán vett egyházi élet köréből szóvá kívánom tenni a plébánosok kinevezésének ügyét. Szabadkán a politikai hatóság két városi plébániára lelkészeket nevezett ki²⁰, hivatkozva arra, hogy a Narodna Uprava a kegyúri jogot reá ruházta. Így beállítva a tételt, téves. A Narodna Upravának nem volt kegyúri joga, azt tehát nem is ruházhatta a politikai hatóságra, de van Szabadka városának az egyház által elismert és gyakorolt kegyúri joga, s mivel a város közigazgatási szervezete most a megszálló hatalom rendelkezése alatt áll, gyakorolhatta nem ugyan a kinevezést, de a bemutatást a Narodna Uprava által kijelölt közeg. Megjegyzem, hogy szükség és ok nélkül mellőztetett Szabadka város közönségének bevonása, miért is a bemutatást azon fenntartással fogadtam el, hogy abból a város közönségére semmiféle következtetés nem vonható. A bajai plébánia betöltésénél annyiban esett hiba, hogy a katolikus közönséget képviselni hivatott városi testületet a megszálló hatalom alakította meg, nem választás, hanem kinevezés útján és akként, hogy csaknem kivétel nélkül szerb és bunyevác lakosokból állította össze a képviselő testületet, holott a város és a katolikus plébánia közönségeinek óriási nagy részét nem azok alkotják. Természetes, hogy az egyoldalúan alakított testület bizalmából választott plébános a kat. közönség előtt éppen ezen okból vajmi könnyen ellenszenves fog lenni. A bemutatást, figyelembe véve a város közönségének kényszerhelyzetét, elfogadtam, azon reményben s a plébános előtt beiktatása alkalmával kifejezett azon várakozással, hogy iparkodni fog az előzetesen hiányzott közbizalmat legalább utólagosan megszerezni.²¹

Szabadka városában a politikai hatóság a Szent Rókus plébánián változást rendelt el az isteni tisztelet rendjében a magyarság rovására. Hasonló történt az ugyanottani Szent György plébánián. A politikai hatóság ezen eljárása önkényes, tárgyilag alig indo-

20 Konkrét személyeket sajnos nem tudunk megnevezni. Személyi változások 1918 decemberében a lelkészek-hitoktatók körében bőséggel voltak, de nem tudni, közülük kik lehettek a város által „kinevezett” személyek. 1918. december 27-én kelt levelében arról értesítette a szabadkai városi tanácsot az érsek, hogy szabadkai hitoktatókká nevezte ki Vojnits-Tunics Antal, Szkenderovics Antal, Szvoboda Lajos és Svraka Ferenc volt táborigazgató lelkészeket. Ld. KFL.I.1.b. Szabadka-Szent Teréz 1037/1918. Szabadkai hitoktatók. – Az anyakönyvek bejegyzéseinek vizsgálata alapján Szabadka-Szent Rókus plébánián Nacs Lajos káplán állt szolgálatba 1919. január elején, Szabadka-Szent Teréz plébánián 1918–1919 fordulóján Kanyó Lajos és Svraka Ferenc káplánok kezdték meg a munkát. Mindannyian táborigazgató lelkészi szolgálatból érkeztek, kinevezésüket az 1918. dec. 28-i körlevél is tartalmazta. Közülük Kanyó és Svraka korábban is a Szent Teréz plébánia káplánjai voltak, így visszatérésük régi szolgálati helyükre aligha kifogásolható.

21 Vojnits Dániel apát-plébános nyugalomba vonulása után, a kifogásolt módon kinevezett, új plébános Budanovich Lajos, későbbi püspök volt. Budanovich Lajos: (Bajmok, 1873. márc. 27. – Szabadka, 1958. márc. 16.) 1897-ben szentelték pappá, káplán volt Szántován (Hercegszántón), Katymáron, Szabadka-Szent György plébánián, majd Zomborban, Újvidéken és Baján is. 1912-től Bérégen plébános. 1918 decemberétől Baja-belvárosi plébános, majd 1920 januárjától Szabadka-Szent Teréz plébánosa. 1923-tól ő volt a Bácsi Apostoli Adminisztratúra első kormányzója.

kolható. Önkényes, mert a templomban rendelkezni az egyházi és nem a politikai hatóságnak van joga. Tárgyilag alig indokolható, mert a magyar nyelv az említett helyeken a bunyevácok sérelme nélkül foglalt helyet. De még ha volna is valamely részletben módosítandó, javítandó a bunyevác hívek érdekében, miért nem kéretett az intézkedés az illetékes egyházi hatóságtól? Az érseki hatóság minden méltányos kívánságot a leglelkiesmeretesebb módon szokott mérlegelni. Az isteni tisztelet nyelvének szabályozása pedig éppen sokat foglalkoztatta már, ami természetes is, mert ott, ahol miként ezen egyházmegyében magyarok, németek, bunyevácok, sokacok, tótok sokszor vegyesen laknak, gyakorta felmerülhet a rendezés szükségessége.²² Intézkedéseiben az érseki hatóságot soha nem vezették egyoldalú tekintetek, hanem a hívek lelki üdve. Becsületes kormányzásra mutat, hogy a hívek békessége megőriztetett: még ott is, ahol a múltban zavargások voltak, kimutatható, hogy a zavargások nem az érseki hatóság intézkedéseinek célzatosságára, hanem egészen más s nem mindenkor a legtisztább okokra vezetendők vissza. Jellemző bizonyíték mindenesetre az eddigi egyházkormányzat tárgyilagossága mellett az a tapasztalat, hogy most a viszonyok gyökeres felfordulása idejében sem merült fel számottevő panasz avagy kívánság. A bunyevác nemzeti Tanács jelentette ugyan, hogy Baján nincs bunyevác káplán, de ezt eléggé magyarázza az a körülmény, hogy a katonai lelkészi szolgálatra éppen a bunyevác nyelvet beszélő káplánok hívtak be első sorban, amiatt az állomás nem volt betöltve, de a sz. ferencrendiek templomában volt a nem nagy számú hívekről gondoskodás. Tataháza iránt az az észrevétel merült fel, hogy a filialista hívei (Mátételke) nem gondoztatnak bunyevác nyelven. A panasz alapján nyomban kérdés tétetett s az a válasz érkezett, hogy a filiális hívei igen jól értenek magyarul és nem kívánnak bunyevác szolgálatot. Íme ezek a felmerült panaszok, amelyek mindenesetre igazolják, hogy az érseki hatóság eddigi rendszere helyes volt.

Ezen egyedül helyes rendszert felborítással fenyegeti a mostani szabadkai példa. Ha a tett intézkedés nem történt azért, mert az ügy eléggé felderítve nem volt, hanem célja volna az egyik nyelvcsoport megrövidítése, akkor az intézkedés valóban nem időszerű. Eddigél is már, legalább ezen egyházmegyében minden hívőnek nyelve megbecsülésben részesült. A világháború azonban arra mutat, hogy a nemzeti nyelv ezentúl még hathatósabb oltalomban fog részesülni: nem lesz ezentúl csupán a kormányzó hatalom józan belátására, becsületére, nem lesz csupán önvédelemre utalva, hanem úgyszólván a világ közvéleményének védő pajzsa alá fog helyeztetni. Párizsban éppen most dolgoznak az új s mégis mindig örök emberséges jog szabályain. A jog szól az egész világ számára, az alól Bács megye és Szabadka sem lehet kivétel. Nem szükséges ezt tovább fejtegetnem. A Narodna Uprava bölcsessége be fogja látni, hogy mi a teendő. A szabadkai politikai hatóságot megkerestem, hogy intézkedését helyezze hatályon kívül, a Szent Rókus plébánost utasítottam, hogy a korábbi gyakorlathoz térjen vissza. Önöket pedig tisztelettel

22 A téma valóban gyakran felmerült a hivatali ügyintézésben, a két említett plébánián (Szabadka Rókus és Szent György) nem sokkal korábban, 1917-ben rendezték a nyelvhasználat ügyét, melynek során terjedelmes akták születtek. Az akkor alkalmazott szabályozás szerint a szertartások nagy részét „megfelezték”, s az egyik részt magyar nyelven, a másikat bunyevácúl tartották. Az említett akták alapján ítélve a fent idézett érseki levélben említett tárgyilagosság és panaszmentesség nem valósult meg maradéktalanul, a szabályozás célzatosságára utal pl. a következő elismerő érseki megjegyzés a Hegedűs Benjamin Szabadka-Szent György plébánosnak írt válaszlévlél fogalmazványának végén: „Együttal elismerésemet fejezem ki, hogy Nts. a magyar istentisztelet nagyobb térfoglalását ügyesen keresztül tudja vinni. Kalocsa, 1918. I. 22.” Ld. KFL.I.1.b. Szabadka-Szent György 6209/1917. Ér. 1917. XII. 29. Istentisztelet nyelvrendjére vonatkozó válasz.

kérem, hogy ha volna valamely indokolt kívánság az isteni tiszteleti nyelvek tárgyában, azt méltóztatassanak velem további tárgyalás végett közölni.

Az előadottakból méltóztatik látni, hogy a fogyatkozások előtt is olykor szemet hunyok meggondolván, hogy most rendkívüli időket élünk. Ez a megfontolás bírt arra, hogy átbocsássak oly dolgokat, amelyek a jogszerű kívánalmaknak talán nem felelnek meg, de a kényszerhelyzetből magyarázhatók. Nehogy azonban az eddig történtek úgy véteszenek, hogy azok kivétel nélkül helyesen is történtek, kívántam ezen előterjesztéssel élni, egyben pedig tiszteletteljesen felkérem, hogy az előadottakat nagyra becsült, jóakarátú megfontolása tárgyává tenni méltóztatassék.

Fogadja többire kiváló tiszteletemnek őszinte nyilvánítását.

Kalocsa, 1919. január hó 30.

kalocsai és bácsi érsek”

A Narodna Uprava udvarias válaszában lényegét megismerhetjük Várady Lipót Árpád érsek újabb, 1919. február 18-án kelt levelének fogalmazványából is. Ebben megköszönte az érsek a Narodna Uprava intézkedését a kegyúri jogok és az istentisztelet rendjének helyreállítása, jövőbeni helyes értelmezése érdekében. Hasonlóképpen, örömmel fogadta a szabadkai Szent Antal nyomda felszabadításának hírért, s a Délvidék c. napilap megjelenésének engedélyezését. Az említett, helyi eredményeken túl viszont nem sikerült változást elérni az eskük kényszerítése ügyében, melyben a Narodna Uprava nyilvánvalóan a központi rendelkezések végrehajtására hivatkozott, és hasonlóképpen Belgrádba továbbították a posta és a cenzúra működésével kapcsolatos panaszokat is, melynek eredményét az érsek – válaszlevelének megjegyzése szerint – kíváncsian várta, bár a helyzet inkább rosszabbodott, ahelyett, hogy javult volna. A levélből az is kiderül, hogy a Narodna Uprava kérte Várady érseket, hogy az istentisztelet nyelvi kérdéseinek megoldásánál számoljon a változott viszonyokkal, és hasson oda, hogy Bács megye nagyközönsége nyugodjék bele új állami hovatartozásába. Az érsek ez elől határozottan elzárkózott, kifejtve, hogy akkor érdemes visszatérni a kérésre, ha az említett viszonyok és az állami hovatartozás a nemzetközi jog szabályai szerint rendezve lesznek, „*addig azonban, amíg ezen új jogrend elő fog állani, a magam részéről arra kérem Önöket, hogy a status quo erőszakosan ne bolygattassék.*”²³

Az említett fogalmazvány áthúzott befejező része mutatja, hogy a levél elküldése előtt, még további módosítások történtek, a változás magyarázata egy névtelen, dátum nélküli feljegyzés, mely a megszállt területről érkezett friss információkon alapult, s tartalmát az érsek teljes egészében beépítette a Narodna Upravának írt válaszlevelébe. A végleges, elküldött levél tehát az említett fogalmazvány tartalma után, a következőképpen folytatódott:²⁴

„Fájdalom a legutóbbi időkben felmerült újabb incidensek indokolják az aggodalmat, hogy a viszony a megszálló sereg és a lakosság között napról-napra mindinkább elmérgesedik.

23 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi 919/1919. sz. 1919. febr. 18-án, Kalocsán kelt, kézirásos fogalmazvány. A felzetén pirossal „*Politica*” megjegyzés, valamint a tárgy meghatározása: „*Narodna Uprava – vallási sérelmek tban.*”

24 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 919/1919. sz. 1919. febr. 18-án, Kalocsán kelt, gépelt tiszttzat, magyar és német nyelven is

Így pl. a közeli Érseksanádon egy magyar gazda lakodalomra hívott egy szerb katonát, aki a háború alatt mint internált szolgált, a családdal jó barátságba jutott, és most Baján teljesít a szerb csapatnál katonai szolgálatot. A mulatozásnak verekedés lett a vége, a verekedés megbosszulására néhány szerb katona jött ki a faluba, a saját ügyükben bíraskodni. Mikor ezek is visszautasításban részesültek, katonai büntető expedíció szállott ki. Az összeütközés több halottat és sebesültet számlált s a község érdemes derék jegyzője testi fenyítésben részesült, s talán még most is fogva van.

A Magyarkanizsa melletti Adorján községben hasonló természetű összekoccanás szerb katonák és a falubeliek között azzal végződött, hogy több gazdának házát felgyújtották.

Bajaszentistvánon valami incidens merült fel ismét lakodalmon szerbek és bunyevácok között. Egyelőre annyit tapasztal a vidék, hogy Bajaszentistvánba bemenni és onnan kijönni nem lehet.

Újvidéken a község egy része azon hirre, hogy a párizsi konferencia a megszálló seregeket visszaparancsolta volna, tüntetett. A tüntetésben állítólag részt vettek volna az ottani magyar és katolikus főgimnázium tanulói. Ezen körülmény szolgált volna okul arra, hogy a gimnázium érdemes, békés igazgatóját letartóztatták, mintha annak módjában lett volna olyan tömegjelenségben, amilyen a tüntetés volt, az ifjúságot bármily irányban befolyást gyakorolni. Reményilem, hogy azóta az igazgató már szabadlábra helyeztetett.

Martonoson még tavaly júniusban elhatározatott, hogy a tél folyamán missio tartassék. A missiók átátosságok, melyet idegen, többnyire szerzetes papok tartanak egy-egy helységben, 8-10 napon át. Előadják a keresztény hit fő- és legkomolyabb igazságait. Hatásuk igen gyökeres és üdvös szokott lenni a nép jellemének javítása és szelidítése szempontjából. A missiók ideje a tél, amikor a nép ráér nap nap mellett a templomot látogatni. A martonosi plébános tehát januárban várta a már júniusban kijelölt szerzetes atyákat, jövetelüket a martonosi szerb parancsnoknak bejelentették, aki a missiót helyeslőleg tudomásul vette. Miután az atyák tényleg odaérkeztek, be lettek küldve Zentára, hogy az ottani szerb parancsnoknál is jelentkezzenek. Ezt megtéve, a zentai parancsnok őket lecsukatta azután visszaküldte Budapestre. Onnan pedig a magyar kormánytól felhívtam, nyilatkozzam a martonosi expedíció tárgyában, mert Újvidékről panasz tétetett Vyx francia alezredesnél, hogy politikai agitáció céljából papok nyugtalanítják Bács megyét. Íme egy mondván csinált rabló történet, telve helytelen feltevésekkel és igazságtalan gyanúsításokkal!

A tanév második felének megkezdését sajnálattal és nagy megütközéssel tapasztaljuk, hogy Bács megyéből a megszálló sereg parancsnokai nem bocsátják át az egyetemi és középiskolai ifjúságot a határvonalon. Némelyikük szökve átjut a demarkációs vonalon, de ez ritka kivétel, a nagy része otthon reked, mulasztja az iskolákat.

Ezen rendszabály indoklására két okot hallottam felhozni. Az egyik ok az, hogy van középiskola Bács megyében, van egyetem Zágrábban, nem szükséges tehát, hogy az ifjúság távolabb fekvő intézeteket felkeressen. Ez az érv nem szerencsés. Van középiskola Bács megyében, de az még nem elegendő, mert a tanuló befogadásához kosztos hely is kívánatik. És közben kivihetetlen annyi tanuló számára új helyet keresni bács megyei városokban. Az egyetemet illetőleg Zágráb nem képes teljes kompenzációt nyújtani, az ifjak nem értik az ottani előadói nyelvet, de befogadásra sem találtnak, mert egyebektől eltekintve, elég gond a zágrábiaknak egyelőre a saját hallgatóikat élelemmel ellátni.

Nem szerencsésőbb a másik érv a sajtóságos eljárás indoklására, amely úgy hangzik, hogy a szerb ifjúság is nélkülözte négy éven át az oktatást, amíg a szövetséges hadak

Szerbiát megszállva tartották, nélkülözheti azt a magyar ifjúság is. Ez sem helytálló érvelés, mert a háború alatt bizony a magyar ifjúság nagy része is, noha az egyetemek nyitva voltak, nélkülözték az előadásokat, mert túlnyomó nagy számban katonai szolgálatot teljesítettek.

A szerb ifjúság szenvedett hátrányát indokolta tehát a kényszerhelyzet: a háború.²⁵ Most azonban már vége a háborúnak, azzal együtt a kényszerhelyzetnek is, és ha ilyen mégis előidéznek, azt az önvédelem szüksége többé nem indokolja, az mesterségesen van előidézve. Ezen intézkedés lehet rendőrpolitika, de nem kultúrpolitika, legkevesbé pedig előrelátó politika. Ilyen formán barátokat szerezni, bizalmat ébreszteni nem lehet; az ilyen intézkedések tüszúrások, melyek csak sebeket ejtenek, újabb és újabb elkeseredést vonnak maguk után.

Mivel a felmerült incidensek alkalmasak arra, hogy a megszálló sereg és a megye lakossága között a tűrhető viszony időleges fenntartását is kockáztassák; minthogy továbbá a jelentkezett konfliktusok az emberiség általános törvényei szerint is elítélendők, kérve-kérem Önöket, hogy még végzetesebb összecsapások elkerülése céljából méltóztassanak a felsoroltakat és a hozzá hasonló, itt részletesebben meg nem is ismert eseteket megfontolás tárgyává tenni, és a helytelen irányba induló kurzust helyes irányba tereelni.

Fogadja többire hódoló tiszteletemnek őszinte nyilvánítását.

Kalocsa, 1919. február hó 18.

Dr. Várady Lipót Árpád
kalocsai és bácsi érsek”

Az eskük ügyében egyébként Várady Lipót Árpád érsek álláspontja következetes maradt: bár magát az eljárást nem helyeselte, és szót is emelt ellene az illetékes hatóságoknál, az érintett személyektől mégsem kérte annak megtagadását, hanem inkább az eskü letételét javasolta, tekintettel a kényszerhelyzetre. (Hasonló helyzetet 1919 tavaszán, a Tanácsköztársaság idején egyébként Magyarországon is átéltek.) 1920 májusában, az érintett Bács megyei lelkészek, tanítók, apácák lelkiismeretének megnyugtatására ezt a javaslatát azzal indokolta, hogy az eskü megtagadása előre láthatóan erőszakos kiutasításhoz vezet, azt pedig senki sem szeretné, „hogy a hívő nép utolsó és úgyszólván egyetlen vezetőitől is megfosztassék. Az sem hallgatható el, hogy a Bács megyei egyházi személyzet tömegesebb kiutasítása a legsúlyosabb zavarokat vonná maga után. Egyfelől könnyű prédának bocsátaná a megürült állomáshelyeket, idegen személyzet hatalmaskodásának és térfoglalásának, másfelől a meg nem szállott területeken olyan túltömöttséget idézne elő, amely a papság megélhetését is kockáztatná.”²⁶

Azt, hogy az érsek félelme megalapozott volt, és az említett vándorlási folyamat be is következett, a papság statisztikai adatai is igazolják: míg a határon kívül maradt hívek aránya 70% volt, a lelkészkedő papságnak alig több mint 50%-a maradt a térségben (ld. a statisztikai részben közölt táblázatok adatait).

25 A fogalmazvány fázisban itt szerepelt még egy mondat, ami a tisztázatból végül kimaradt: „A háború folytán nem kevésbé szenvedett a magyar ifjúság.”

26 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi 1544/1920. sz. Kelt Kalocsán, 1920. május 17-én. Az esperesi hivataloknak címzett, gépelt tisztázat, több példányban. A felzeten az elsőként adott iktatási tárgyszó pirossal áthúzva: „Uradalmi”. Tárgy meghatározása: *Utasítás a jugoszláv eskü letevésére.*

A Bánát, Bácska, Baranya Nemzeti Igazgatóság (Narodna uprava za Banat, Bačku, i Baranju) 1919 márciusában megszűnt, a regionális közigazgatást a belgrádi Belügyminisztérium egyik ügyosztálya végezte a továbbiakban. Noha belgrádi levélváltásoknak Kalocsán nincsen nyoma, az mégis látható, hogy pontokba gyűjtött, petíció-jellegű kéréseket a továbbiakban is fogalmaztak meg az érseki aulában, erről tanúskodik pl. egy francia és német nyelven is elkészült, 6 pontos irat, a következő követelésekkel²⁷:

„1.) Nyitassanak meg a határok kölcsönösen a személyi forgalom számára olykép, hogy ki-ki saját hatóságának igazolványa alapján akadálytalanul utazhassék. A forgalom szabadságához tarozik a személyi poggvász és hasonlók háboríthatlan ki- és bevittele.

2.) Az ifjúság ne akadályoztassék a közép és felsőbb iskolák látogatásában, a lelkeszi személyzet, apácák állomásaik felkeresésében. E célból külön is biztosíttassék a szabad utazás.

3.) Az egyházi, iskolai személyzet mostani állapotában egy évig tartassék fenn és a jugoszláv állam ama rendelete, mely szerint a hitfelekezeti iskolák magán iskoláknak nyilváníttatnak, függesztessék fel; a hitfelekezeti iskolák, kántorok, tanítók fa illetménye ne vonassék be. A hitfelekezeti iskolák nyilvánossági jellegének fenntartása mellett részesüljön a hitfelekezeti tanszemélyzet állami fizetéskiegészítésben, hasonlóképpen a plébánosok, káplánok és hitoktatók.

4.) A főpapi javak autonómiája ismertessék el, ne akadályoztassék, hogy ezen javak a központi igazgatás költségeiben arányosan részt vegyenek. A Bács község melletti javak jövedelmeiről, melyek eddig elvonattak, adassék elszámolás.²⁸

5.) A statusquo fenntartása terjesztessék ki a jelenlegi középiskolákra, beleértve a zombori magyar gimnáziumot.

6.) Az átmenetnek számított egy év szolgáljon egyebek között a jövendő kultúrpolitika elveinek megállapítására és annak kiviteléhez szükséges előfeltételek megteremtésére.”

Bármilyen fontosak is voltak a petícióban megfogalmazott ügyek, 1919 tavaszától lényegében nem volt hivatali kapcsolat a kalocsa-bácsi érsek és a határon túli Bácska esetében illetékes, új közigazgatási szervek között, s ez alapvetően új helyzetet eredményezett. Belgrád hallgatása ebben az esetben „sokatmondó” volt, és Kalocsa számára nem sok jót jelentett: a továbbiakban nem volt fórum, ahol az ügyeket képviselni lehetett volna, a jugoszláv fővárosban már nem tekintették illetékesnek a kalocsai érseket, egy idegen állam polgárát-képviselőjét látták benne, akinek tevékenysége Magyarország határain túl jogtalan beavatkozásnak minősül.

27 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, iktatószám nélkül. Három nyelvű fogalmazvány, a felzeten „Uradalmi” tárgyszóval, Révay aláírással, szept. 12-i dátummal (év megjelölése nélkül, valószínűleg 1920 őszen). Révay Tibor irodaigazgató feljegyzéséből kiderül, hogy a fogalmazvány az érsek megbízásából készült, magyar változatát Winkler Pál készítette.

28 A kérés az érsekség határon túli, bácsi uradalmának kezelésére, jövedelmeire vonatkozott, a szerbek megítélése szerint ennek a jövőben a határon túli egyházmegye-rész céljait kellett szolgálni, ez adott alapot a „lefoglalásához”. Az egyházmegye megosztása, a Bácsi Adminisztratúra 1923-as létrehozása erősítette ennek az érvelésnek a létjogosultságát, Kalocsáról később nemzetközi pert is kezdeményeztek az ügyben. Az érseki uradalom birtokainak területe a 19. sz. végén 85 ezer kat. hold volt, melynek nagy része Trianon után is Magyarországon maradt. A határon kívül maradt rész a Bácsi kerület volt, melynek területe a 19. sz. végén 16 ezer kat. hold, a birtok jelentős része, kb. fele erdő volt. Ld. DÓKA Klára: *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. sz-ban*. METEM, Bp. 1997. 173–174.o.

A bácskai vikárius kinevezésének ügye

Tekintettel a nehezedő kül- és belpolitikai körülményekre, a Tanácsköztársaság idején, 1919. május 5-én Várady érsek levélben kereste meg a Főszékesegyházi Káptalan Kalocsán, hogy jelezze, akadályoztatása esetén kire bízza egyházkormányzati jogait. A meg nem szállt területeken a helynöki teendők ellátására a káptalan tagjait kérte (nem név szerint, hanem rangidős beosztás, stallumok szerinti sorrendben, ha valaki akadályoztatva van, a következő veszi át a tisztséget), s ha valamennyi kanonok távozni kényszerülne Kalocsáról, dr. Gonczlik Kálmán²⁹ érseki titkárt és dr. Pál Mátyás³⁰ lelkiigazgatót, a megszállt területen pedig dr. Tantos Gyula³¹ bajaszentistváni plébánost bízta meg a vikáriusi teendők végzésével.³²

Vikárius, azaz külön területi illetékességű helynök kinevezésének szükségessége csakhamar hivatalosan is felmerült a megszállt területek kormányzásával kapcsolatban. Kalocsán attól féltek, hogy ez az egyházmegye megosztását készítené elő, így a kérés elől egy ideig elzárkóztak, 1920 őszén még summásan annyit írtak egy kapcsolódó akta felzetére: „*Bács megye külön vicariust nem kaphat.*”³³ A döntést valószínűleg személyi kérdések is hátráltatták: a szerbek által is elismert vikárius nyilvánvalóan csak „kompromisszumos” személy lehetett, ezen a fórumon már nem volt lehetőség pl. az érsek bizalmát élvező Tantos Gyula kinevezésére, akit a szerb hatóságok letartóztattak, egy ideig fogva tartottak, és bizonyos tudósítások szerint meg is vertek...

Az idővel változó megítélésről abból a levélből tájékozódhatunk, melyet 1921. május 2-án gróf Bánffy Miklós külügyminiszternek írt Várady érsek, a levél elején a következőket olvashatjuk:³⁴

„*A budapesti apostoli nunciatúra közvetítette a pápai államtitkárnak a kalocsai egyházmegye megszállott részére nézve nyilvánított ama nézetét, hogy ott érseki helynök kinevezéséről gondoskodni lehetne. Eddig ugyanis abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy Bács megye megszállott részeivel a hivatalos levelezést fenntartom, és az egyházmegye e részét is közvetlenül kormányzom.*”

29 Gonczlik Kálmán: (Mohol, 1885. szeptember 21. – Kalocsa, 1965. november 19.) 1909-ben szentelték pappá. Káplán volt Horgoson, majd hitoktató Baján. 1912-től a kalocsai tanítóképző hittanára, a káptalan előnéke és hitszónoka, 1913-tól az Érseki Hivatal munkatársa, 1915-től érseki titkár. 1922-től Baja-belvárosi plébános. 1942-től kalocsai kanonok.

30 Pál Mátyás: (Katymár, 1885. május 13. – Kalocsa, 1938. december 7.) 1907-ben szentelték pappá. Káplán volt Bácsbokodon, majd 1912-től Kalocsán, innen kezdve egészen haláláig az érseki városban szolgált. 1913-tól hitoktató a kalocsai tanítóképzőben. 1916-tól az iskolánövér polgári tanítóképzőjének tanára, 1919-től a nővérek lelki igazgatója. 1927-től a zárdai intézetek (öt iskola) igazgatója. 21 éven át a Mária-Kongregáció prézese, a missziós munka nagy támogatója. Ő indította el a Katolikus Világmisszió c. negyedéves folyóiratot. Halála után az iskolánövérked boldoggá avatási eljárást kezdeményeztek.

31 Tantos Gyula: (Tolna, Tolna vm., 1877. február 10. – Kalocsa, 1955. július 9.) 1902-ben szentelték pappá, 1905-től a Nagyszeminárium tanulmányi felügyelője Kalocsán 1911-től az intézmény rendes tanára. 1917-től bajaszentistváni plébános, 1919–1921 között a megszállt részekben az érseki uradalom adminisztrátora. 1931-től Kalocsa-belvárosi plébános, kanonok, a főegyházmegyei Actio Catholica igazgatója. 1939-től káptalani jószágigazgató, 1946-tól a Kalocsai Főszékeskáptalan nagyprépostja.

32 KFL.I.1.a. Vicarialis 1518/1919. sz. Ér.: 1919. V. 5. Kézelt írt fogalmazvány. (Elhelyezve a Generalia tárgyszó iratsorozatánál.)

33 KFL.I.1.a. Vicarialis 2682/1920. sz. (Elhelyezve a Generalia tárgyszó iratsorozatánál.)

34 KFL.I.1.a. Vicarialis. Iktatószám nélkül. Ér.: 1921. V. 2. A felzetten: *Vicarialis. Érdeklődés a Külügyministerium útján a vicarius elismertetéséről.* Kézelt írt fogalmazvány. (Elhelyezve a Generalia tárgyszó iratsorozatánál.)

Ezen értesítés kapcsán elhatároztam, hogy Evetovics János³⁵ prépost, bácsi plébános nevezem ki érseki helynökké. Ő érdeklődött Belgrádban, vajon a kormány elismerné-e őt ezen állásában, mire a vallásügyi minisztertől azt a választ kapta, hogy hivatalosan sohasem ismerheti el, mivel a helynök egy külföldön székelő egyházfejedelem exponense lenne. A vatikáni szerb követ egyébként is azt a hirt hozta, hogy Őszentsége hajlandó apostoli administratort Jugoszlávia e részére kinevezni. Egyben felhívást kapott, hogy az ügyet írásban is terjessze a miniszter elé, aki ezt a minisztertanács elé vinni fogja.

Ezen irat benyújtásakor a vallásügyi minisztériumban azt az értesülést kapta, hogy nincsen kizárva, miszerint más megoldás a kinevezendő vicarius működését tolerálnák, mint ahogy eddig is túrték intézkedéseimet.”

A levél folytatásából kiderül, hogy az érsek a belgrádi kormány jóváhagyására várt a kinevezéshez, s mivel azt nem kapta meg, a magyar külügyminiszter tájékozódását-közbenjárását kérte az ügyben. A belgrádi hallgatás meglepte, hiszen Evetovics képviselői mandátumot kapott, joggal feltételezték tehát, hogy jugoszláv szempontból megbízható személy. Várady érsek ekkor már fontosnak érezte a kinevezést, mert mint írta:

„Amennyiben e tekintetben nehézségek merülnének fel, bizalommal kérem Exc. hatóság támogatását, annál is inkább, mert a magyar nemzeti érdekek védelme szempontjából előnyösebbnek látszik a kalocsai érsektől függő vicariusnak, mint a tőlem teljesen független és önállóan rendelkező apostoli adminisztratorknak beállítása.”

Az ügy nyilvánvalóan kellemetlen volt Kalocsa számára, mert a zombori helynökség szervezése egyébként előrehaladott stádiumban volt, készen állt a szükséges okmányok sora. Ma is megtalálható az akták között pl. Evetovics János prépost, plébános vikáriusi kinevezésnek egy aláírt, eredeti példánya, a jogok és kötelezettségek részletes, hat oldalas felsorolásával, és hasonlóképpen az espereseknek tájékoztatásul elküldendő értesítések-másolatok eredeti, aláírt példányai.³⁶ A kinevezések-tájékoztatások még 1921. április 29-én születtek, és a fentebb említett fejlemények miatt valószínűleg sosem lettek elküldve. Másnap, április 30-án kelt Körmöczy Ernő³⁷ zombori apát-plébános felmentésének fogalmazványa, hiszen az új vikárius szolgálatának infrastrukturális hátterét a zombori plébánia jelentette volna.³⁸

Belgrád hallgatása pedig tartós maradt, s ez nyilván nem volt véletlen. Vikárius jóváhagyása helyett ők a diplomácia útjain inkább a Kalocsától független adminisztrátor kinevezését szorgalmazták Rómában, és feltehetően nem akarták ennek esélyeit rontani egy ilyen egyszerűbb, helyi megoldással.

Jóval később, 1922 decemberében a pécsi püspöki irodáról keresték meg a kalocsai hivatalt azzal a kérdéssel, hogy van-e az egyházmegyének provikáriusa az elszakított

35 Evetovics János: (Bácsalmás, 1860. máj. 15. – Bács, 1923. aug. 10.) 1885-ben szentelték pappá. Káplán volt Bátyán, Bácsbokodon, Katymáron és Bajmokon, 1889-től káplán és hitoktató Baján. 1902-től haláláig Bácsón plébános. 1912-ben a Nemzeti Munkapárt bácstóvárosi képviselőjelöltje, 1920-ban a megszállt területen vállalt képviselőseget.

36 KFL.I.I.a. Vicarialia 1324/1921. Kalocsa, 1921. ápr. 29. Eredeti, Várady érsek által aláírt példányok. (Elhelyezve a Generalia tárgysorozatban.)

37 Körmöczy Ernő: (Zombor, 1877. júl. 8. – Zombor, 1925.) 1900-ban szentelték pappá, káplán Bácskertesén, Csonoplyán, Mélykúton, Kunbaján, Bezdánban, majd 1910-től Zomborban. 1919-től zombori plébános.

38 Iktatószám nélküli fogalmazvány, a felzetén: 1921. IV. 30. *Zombor. Körmöczy a lemondásra felhívatik.* (Elhelyezve a Generalia tárgysorozatban.)

területen. Az érdeklődő levélben a pécsi dr. Mosonyi Dénes egy lehetséges megoldásként felvetette a szentszéki segítség kérését, miszerint az érintett püspökök által kinevezett vikáriusokat a Szentszék apostoli vikáriusokká tehetné. Révay Tibor irodaigazgató Kalocsán rövid válaszáat ceruzával az akta felzetére írta: „*Válaszoltam: nálunk nincs provicarius, sem apostoli adminisztrátor. Közvetlenül intézzük Jugoszlávia ügyeit. A Rómába való fordulás mellőzhető volna. XII/29. R.*”³⁹

Az utolsó, tömör mondat szerint Kalocsán ekkor már nem reméltek segítséget Rómától ebben az ügyben.

Kényszerpályán: a Bácsai Apostoli Adminisztratúra alapítása és utólagos „értelmezése”

Trianon után, a kodifikált határok létrejöttével a változások egyházpolitikai kezelése-megoldása is végérvényesen a nemzetközi diplomácia kezébe, az utódállamok (Magyarország, Jugoszlávia) és a Római Szentszék illetékességébe került. Kalocsának a diplomácia színterén már nem volt ráhatása az ügyekre, legfeljebb annyit tettek, hogy igyekeztek informálni a tárgyaló feleket.

1921 februárjában terjedelmes levélben fordult Várady Lipót Árpád érsek az Apostoli Szentszékhez, segítséget kérve nehéz helyzetében. Levelét az alábbiakban közöljük:⁴⁰

„*Szentséges Atya!*⁴¹

Szomorodott szívvel leírni kívánom Szentséged előtt egyházmegyéim azon részének állapotát, amelyet a Jugoszlávok megszállva tartanak és mély alázattal kérem, hogy megismerve szenvedéseinket, bajainkat, azokat amennyire lehetséges orvosolni, vagy legalább enyhíteni kegyeskedjék.

1.) A Jugoszláv uralom kiterjedtsége. Egyházmegyémből a Jugoszlávok megszállás alatt tartják csaknem az egész Bács megyét, amit Bácskának is neveznek. Ezen területen van 107 plébánia, mintegy: 238.508 magyar, 182.534 német, 95.608 szláv, összesen 516.640 róm. kat. vallású hívővel. A trianoni béke értelmében a most megszállott területtől a Jugoszlávoknak vissza kell adniuk egy részt, ez az úgynevezett „Bajai háromszög”. Ezen a részen a Kalocsai egyházmegyének visszaadatlak 21 plébánia, 144.359 magyar, 36.945 német, 17.423 szláv, összesen 198.727 róm. kat. hívővel. Háborítlanul jelenleg 32 plébánia felett rendelkezem 91.098 magyar, 8111 német, 5122 szláv, összesen 104.331 róm. kat. hívővel. Említeni kívánom, hogy a pécsi egyházmegyéből is bizonyos számú plébánia és hívő végleg a jugoszlávoknál fog maradni, a csanádi egyházmegyéből végleg ott marad 64 plébánia, mintegy 250.000 magyar és német ajkú hívővel. Bács megyét és csanádi egyházmegyéhez tartozó Torontál, Temes megyéket „Vojvodínának” is nevezik.

2.) A vallás ügye. A szerb hivatalos körök és sajtó egy nemzeti egyház alapításáról beszélnek. Nem régen egy szerb nyelvű lapban azt írták, hogy miután Róma nem enge-

39 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, iktatószám nélkül, érk.: 1922. XII. 31.

40 KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 709/1921. Érk.: 1921. II. 1. Magyar nyelvű, kézzel írt fogalmazvány. A felzetén: *Relatio ad S. Sedem Apostolicam de conditione Ecclesiae Catholicae sub dominatione Jugoslavorum.*

41 A megszólításból, ill. a levél záró részéből jól láthatóan a címzett XV. Benedek pápa volt.

délezte a külön püspökséget, azért most itt az ideje, hogy nemzeti egyházat alapítsanak. A szabadkai főispán egyik szabadkai plébánosnak mondotta: *Itt az ideje, hogy maguk elszakadjanak Rómától és alakítsák meg a nemzeti egyházat. A hivatalnokok arról regélnek, hogy egy vallásúakká kell lennünk, hogy nincs is különbség a katolikus és szerb vallás között, csak a római patriarchának hatalmi féltékenységéről van szó. Állítólag Szabadkán hat, feleséges, Horvátországból mostanában oda telepedett horvát pap ül, akik alkalom adtán valószínűleg fellépnének nemzeti egyházi aspirációikkal. Arról, hogy ezek ott vannak, a szabadkai papság Djakovárról és a zágrábi jezsuitáktól kapott értesítést, közvetlenül maguk semmit sem tapasztaltak. A katolikus vallás rontását szolgálják azon merőben önkényes, zsarnoki intézkedések, amelyekkel magyar, de német papokat is, minden kihallgatás, vizsgálat nélkül, egyik napról a másikra, sokszor még a csomagolásra sem hagyva időt, kiutasítanak, expatriálnak. Eddigél 4-5 ferenczrendi szerzetest, 5 világi papot utasítottak ki, de az egyik miniszter fenyegetve mondotta, hogy 14 pap van még a listán, akik legközelebb ki fognak küldetni. Az utóbbi hetekben (lásd a mellékletet) a bajai főgymnasiumból a ciszterciátakat ki akarták utasítani, de a budapesti francia missio közbelépésére elállottak a szándéktól. Egy papomat számkivetésbe, Valjebóba küldtek, ahonnan azonban az haza szökött. Többeket frivol okokból fogságba vetettek, és miután ártatlanoknak bizonyultak, eresztettek szabadon. A papság fölött Damokles kardként lebeg a kiutasítás veszedelme. Elég egy ellenségének besúgása, hogy zaklatásoknak legyen kitéve, amelyeknek a vége soha nem látható előre. A legfontosabb volna ezen a bajon segíteni, hogy a papság ne legyen mint a heloták, a hivatalnokok önkényének kiszolgáltatva. Ha panasz van ellenük, annak alapossága vizsgáltassék meg, legyen alkalom a védekezésre. Ha a mostani állapot fennmarad, azon veszedelem előtt állunk, hogy Bács megyéből a szükséges lelkipásztorok kiutasítatván, ott nagy szükség, a magyar részen pedig egészségtelen többség fog az egyházi személyzetben elő állani. Egyébként kötelességszerűleg megjegyzem, hogy a jugoszláv kormány mindezideig hallgatagon tűri kormányzásomat. Személyi ügyekben rendelkezem, a posta közlekedés folyamatban van, ha lassú is.*

A papság és a hívek, ide számítva a szláv ajkú katolikusokat, nagy ellenszenvvel kezelik a jugoszlávokat, vallásukhoz, egyházukhoz, rendületlen ragaszkodnak. sőt iskolákat is, az első meglepetés leküzdése után, védelmezik.

3.) *Az iskolák ügye. A belgrádi kormány a múlt év nyarán rendeletet bocsátott ki, amely szerint ezentúl csak állami, vagy magán iskolákat ismer el, e szerint tehát a katolikus iskolák a jövőben csak úgy lesznek fenntarthatók, ha a hívek fizetik az összes költségeket, a községek és az állam hozzájárulása ki van zárva. Nagyon jellemző a jugoszláv kormányzásra, miként fejlődött, nyert ezen rendelet alkalmazást? Atadom ezért a szót egyik plébánosomnak, aki az ügyről a következőket jelentette: (1920 augusztus elején – Eggert⁴² jelentéseiből – nem tudom.)⁴³*

A helyzet már most az, hogy a régi, magyarországi jogállapot, amely szerint a községek tarthattak fenn községi és katolikus iskolákat, zárdákat, az állam a kat. tanítók fizetését ott ahol szükséges volt, az állami tanítók fizetésének határáig pótolta, fel van

42 Feltehetően Egerth Jakob apatini plébános. Egerth Jakob: (Hódság, 1883. május 1. – Kalocsa, 1962. január 2.) 1908-ban szentelték pappá. Miskén, Kishegyesen majd Veprodön volt káplán. 1911-től a kalocsai Nagyszeminárium spirituális, teológia tanára. 1919–1944 között plébános Apatinban, 1944-től kanonok Kalocsán.

43 A levél elküldött változatához minden bizonnyal felhasznált jelentés sajnos nem található a fogalmazvány mellett.

dúlva, de az új állapot sincs életbe léptetve. A hitoktatásra vonatkozó rendelet, amely szerint a tanító van hivatva első sorban a hitoktatást teljesíteni, a hitoktató pap csak akkor, ha a tanító más vallású, mint a tanítványok, nincs visszavonva, igaz, hogy végrehajtásáról sem hallottam. Részemről utasítottam a papságot, hogy ahol a hitoktató működése ellen akadályokat emelnének, ott a papság gyűjtsse az ifjúságot a templomba és ott részesítse hitoktatásban. A szerb nyelv, történelem és földrajz tanítását a magyar és német iskolákban is szorgalmazzák és pedig oly exorbitáns⁴⁴ mértékben, hogy alig maradt óra más tárgyak számára. Ez a rendelet módosult, de mutatja a végső célt, amelyre törekednek. A középiskolákban a hitoktatás kötelező volta a VI. osztálytól kezdve megszüntetett. A szerb kisebbség a magyar uralom alatt teljesen szabadon kormányozta népiskoláit azon felül volt saját tanítóképzője, főgymnasiuma; valamennyi tanintézet személyzete igénybe vehette számára arányítva a községi segélyezést, minden esetben joga volt azonban az állami fizetés kiegészítéshez. Hogy a jugoszláv kormány ezzel szemben miként bánik el a katolikus elemi iskolákkal? Azt a fentiek mutatják. A középiskolákkal – úgy Újvidéken, Zomborban, Zentán, Szabadkán, Verbászon – egyszerűen akként bántak el, hogy a helybeli létező, vagy egy szomszédos községben levő szerb gymnasiumba olvasztják bele, mint paralel iskolákat a magyar vagy német középiskolát. Természetesen az ilyen iskolák bármikor összevonhatók, átalakíthatók, megszüntethetők. Az előadottak azt bizonyítják, hogy a jugoszláv kormány tervszerűen bilincsekbe veri a magyar, német kultúrát, még a legelemibb szükségleteket, a népiskolák terén sem akarja kielégíteni, hanem fojtogatja e nemzetiségeket, és azokat a vallással együtt beolvasztani törekszik. Minden reményünket az Apostoli Szentszék oltalmába helyezzük és bízunk, hogy hathatós vétő szavával a vallás és nemzetgyilkolásnak ezen munkáját meg fogja akadályozni, és hogy ezen fáradozásában az úgynevezett „népszövetség” sem fog elzárkózhatni, a nemzeti kisebbségeket nem dobja prédául a balkán falánkságnak.

4.) Az apácákról. A jugoszlávok által megszállott területen a „Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek” 25 iskolát, a Congreg. SS. Salvatoris⁴⁵ 5 kór- és szegényházat, a Szent Keresztről nevezett nővérek 2 kór- illetve szegényházat vezettek. Eddigélé eltávolítottak a magyarkanizsai és zentai szegény- és a zombori Koczik-féle magánalapítású kat. jellegű árvaházból. Néhány hónap előtt a zágrábi apácák általános főnöknője az újvidéki plébános előtt úgy nyilatkozott, hogy legközelebb át fogják venni az újvidéki kórház vezetését. Ha a szerb kormány nem akar tűrni nem horvát apácákat a kórházakban, akkor kevésbé fogja őket tűrni az iskolákban. Az ürügy eltávolításukra az, hogy nem bírják a szerb nyelvet, ami csak részben helytálló, mert elég számosan beszélnek szerbül, az általános főnöknő pedig elrendelte a szerb nyelv tanulását. Lesz-e ezen intézkedésnek hatása az apácák megoltalmazásában? A jövő kérdése.

Felmerült nevezetesebb sérelmeik az apácáknak a következők: (A zombori – az apáca jelentésből – bírtak.)⁴⁶ (A szerbek – u. a. jelentésből – testvéreknek.)

Az apácák helyzetében is ugyan az a főbaj, ami a papságnál; nem annyira a már felmerült sérelmek, habár azok is elég súlyosak, mint inkább a helyzet precarius⁴⁷ volta, a teljes bizonytalanság, amely elé az intézetek néznek, s anyagi viszonyaik kétséges volta.

44 értsd: túlzó, mértéktelen (exorbitáns)

45 Az Isteni Üdvözítő Nővérei, Salvator nővérek

46 Az említett jelentés szövege külön megtalálható a Generalia iratsorozatban, az alábbiakban még idézzük.

47 értsd: bizonytalan, ideiglenes

5.) A nemzetiségekről. A szláv elem Bács megyében kisebbségben van a magyarral és a némettel szemben. A jugoszláv kormányzat iparkodik a számbeli eltéréseket kiegyenlíteni a szerb elem mesterséges importálásával, másfelől a nemzetiségek, főleg a magyar intelligencia tömeges expatriálásával⁴⁸. A köz- és a nyilvános életet pedig teljesen szerb külsőbe öltözteti. Zenta város pld. mintegy 30.000 magyar, 1000 szerb lakost számlál, de a város külső képe, a boltok, utcák feliratai szerbek, az utcán alig hallani magyar szót. A városi főtemplom még a háború előtt tűzvész áldozata lett. Az új építkezést évek előtt megkezdték, de a szerb hatóság nem engedi folytatni, a meglévő falakat is le akarja hordatni, mert nem hajlandó tűrni, hogy a város főhelyén kat. és magyar templom emelkedjék. Virágzó magyar községek adósságokkal küzdenek, mert a szerb hatóság a községi földeket elprédálta szerb katonáknak, így a községek kénytelenek szükségleteiket súlyos adóból fedezni. Előkelő szerb hivatalnokok ha a vendéglőkben mulatnak, a költségeket a községek által fizettetik ki. A kisebb hivatalnokok fizetés nélkül távoznak. Magyar és német iparvállalatok, gazdagabb földbirtokosok állandó zsarolásnak vannak kitéve, amelyet szerb, belgrádi és helybeli főtisztviselők részéről kénytelenek eltűrni. Hogy a magyarságot szerető németiséget a magyarságtól elvonják a szerbek titkos favorizálása mellett a pángermán vezetők „Kultur-Bund” nevezett alatt egyesületbe akarják tömöríteni a németeket. A katolikus németiség nem akarja a kulturbundot elfogadni, mert nem bízik vezetőikben, a papság nem látja a katolikus érületet eléggé megvédelmezettnek. Mert a Kulturbund indifferens jellegű, s közelebb áll a protestáns szászokhoz és az evangélikus németekhez, mint a kat. svábokhoz.

6.) Az érseki javakról. Két komplexumban vannak érseki javak Jugoszlávia területén. A déli részen Bács község mellett mintegy 16000 hold erdő és szántó; Baja város körül mintegy 14000 hold erdő és szántó. A bácskai birtokra azonnal rátették a szerbek kezűket, a régi bérlőket kikergették, szerbeknek adták, de azok csak részben művelik, a szép birtok nagy részét a fű növi be. Elszámolásról szó nincs. – A bajai birtokot egy általam kinevezett bizottság kezeli, de a jugoszláv kormány éber ellenőrzése mellett. Bács megyei papok, apácák, zárdák stb. segélyezésére eltűnnek utalványozásokat, de Kalocsára egy fillért nem szabad küldeni, pedig a központi intézeteket: nagy- és kisszeminarium, apáca novitiatum az egész megye számára tartom, az elmúlt iskolai évben 3 1/2 millió költséggel. Ellenben súlyos adókat vetnek ki a birtokra, a főtisztviselőknek ajándékokat kell adni, egy belgrádi hivatalnok maga 300,000 koronát vett magához az érseki pénztárból.

Betetőzi az előadott konkrét sérelmeket a teljes jogbizonytalanság, úgyszólván anarchia, amely egyaránt mutatkozik a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban párosulva egész gyakran nagy mértékű megvesztegethetőséggel, korrupcióval. A hivatalnokok, amennyiben a régiék elűzettek és helyükbe szerbek tétettek, nagyobbára és legtöbbször kellő képzés nélküli, műveletlen, tudatlan egyének, akik szakértelem nélkül töltik be hivatalukat. A bírósági ítéletek teljesen bizonytalanok. A telekkönyvi átiratokat kezdik önkényesen gyakorolni, egyszóval minden köz- és magánjog ingadozóvá vált. A hatóságok intézkedései egymásnak ellenmondók. Például a tanügy terén: (Mikor – az Egert jelentésekből – utasításai.)⁴⁹

Íme ezekben iparkodtam vázolni helyzetünket Bács megyében. Bizonyára ugyan ily állapotok lesznek a pécsi és csanádi egyházmegyéből foglalt részekben. A kéréshez még

48 értsd: kiutasításával, száműzésével

49 Az említett jelentés szövege sajnos nincs meg a fogalmazvány mellett.

csak annyi adható hozzá, hogy minden nap újabb és újabb meglepetéseket hozhat, de fájdalom, a változások ritkán szoktak örvendetésekké lenni. Mély alázattal esedezem Szentséged lábai előtt, kegyeskedjék hathatós szavával a figyelmet ügyünkre fordítani, hogy a mostani chaotikus állapotok további romlása megakadályoztassék, a kibontakozásnál pedig a vallási és nemzetiségi kisebbségek jogai méltányos módon tiszteletben tartassanak.

Meg kell még említenem az erdélyi püspök úrnak hozzám intézett ama kívánságát, kérelmezném az Apostoli Szentszéknél, hogy suffraganusaim s ezek az erdélyi, a nagyváradi és csanádi püspökök, további intézkedésig zavartalanul közlekedhessenek velem, mint metropolitájukkal, nevezetesen házassági perekben.

Amidőn e kívánságot kötelességszerűleg előadom, a mostani helyzetet akként írhatom körül, hogy az ítélkezés az említett perekben a jelenben is folyamatban van, de az ügydarabokat nem lehet Románia területéről, ahol suffraganeusok resideálnak, postai úton, hanem csak alkalmilag hozzám juttatni, ami az érintkezést felettébb lassúvá és nehézkessé teszi. Nincs módomban megítélni: van-e kihatás arra, hogy a vasúti közlekedés könnyítésével egyben a postai közlekedés is a közeljövőben szabadabbá váljék-e Romániával? Lehetséges volna-e a románok előtt a metropolitáról hallgatva, a suffraganeusok postáját a budapesti apostoli nuntiushoz küldetni továbbítás végett? Avagy a 3 suffraganeus között egy apellatorumi⁵⁰ fórumot kijelölni?

Az Apostoli Szentszék bölcsességének tartva fenn ez irányban is a döntést, legjobban meg fogja tudni ítélni, szükséges-e az intézkedés és milyen legyen az, záradékul megragadom még az alkalmat, hogy kifejezést adjak annak a kimondhatatlan örömmek, vigasztalásnak, amelyet jelen szorongatott helyzetünkben Szentségednek bámulatos, szinte kifogyhatatlan jótékonyágából merítünk. Már a háború alatt csodálva tapasztaltuk Szentséged sikeres közbelépésének, gyámolításának több tanúbizonyságát, jelesül a béke elismertetése, a háború borzalmainak enyhítése különösen pedig a hadifoglyok körül.

A koronáját tette fel aranyban Szentséged irgalmasságának művére, amikor a menekültek, az árvák, a gyermekek segélyezését fejedelmi adományával előmozdítani kegyeskedik. Ezen adományok a budapesti Apostoli Nuntius szerető és kiváló gondossága útjain eljutnak rendletetési helyükre. Számátalan könnyet szárítanak fel, fokozzák a szeretetet, a bensőséges, gyermeki ragaszkodást a Keresztény Egyház Atyjához és Fejéhez, Szentségedhez.

Amidőn tehát ismételten kifejezem legalázatosabb köszönetünket Szentséged minden jótéteményéért, nehéz helyzetünk elviselhetéséhez kérem magam, káptalanom, a világi és szerzetes papság, a szerzetesnők és a hívek részére apostoli áldását, maradok Szentségednek

Kalocsa, 1921. febr. 2.

legkisebb fia,
Kalocsai érsek”

Még egy figyelemre méltó levélváltás történt a magyar politikai vezetéssel 1921 tavaszán az egyházmegye megosztottságát, egy lehetséges szakadás esélyeit illetően.⁵¹ A minisztérium bizalmas értesítésére Kalocsáról azt válaszolták, hogy „a kalocsai ér-

⁵⁰ értsd: fellebbviteli

⁵¹ KFL.I.1.a. Generalia de Archidioecesi, 1402/1921. Kalocsa, 1921. III. 30. Többszörösen javított, először tintával írt, majd ceruzával kiegészített fogalmazvány.

seki egyházmegye bácskai részének papsága egy-két pap kivételével minden elszakadás ellen van s mindent elkövet, hogy az be ne következzen. Az érseki hatóságnak arra pozitív adata nincs, hogy a szerb kormányon kívül, mely az egyházmegye diszmembrációját⁵² Rómában sürgeti, más valaki – különösen kat. pap – akármilyen úton elősegítené a kettéválást.” Ezt a határozott állásfoglalást azonban végül mégsem küldték el, s az idézett sorokat áthúzva, a képet tovább árnyalták. A többszörösen is javított-kiegészített levél végül a következőképpen szólt:

„Nm. Dr. Vass József Vall. és Közokt. Min. Budapest

A szerbektől megszállt területen levő egyházak elszakadására vonatkozó bizalmas értesítése kapcsán van szerencsém nagyméltóságod szíves tudomására hozni, hogy azon hír, mintha a Délvidéken levő magyar egyházak a Felvidék mintájára el akarnának szakadni a Kalocsai érsekségtől, nem helytálló, mert még a német, illetve bunyevác vagy sokác hitközségek felől sem jött ide ilyen természetű tudósítás.

Az tény, hogy néhány, bunyevác származású lelkész, mint Budanovich Lajos és Raich Balázs⁵³ szabadkai plébánosok, továbbá Kuluncsich Illés⁵⁴ nyug. dusnoki plébános, jelenleg szabadkai lakos, Vidákovich Pál⁵⁵ monostorszegi plébános és Piukovich Ferenc⁵⁶ monostorszegi káplán főleg kezdetben nagy előszeretettel viseltettek a jugoszláv kormány, illetve a szerb megszállás iránt. Újabban azonban tapasztalván azon üldözést, melyben Jugoszlávia a kat. egyházat főleg a kat. iskolák elnyomása által részesíti, Budanovich és Raich a szerb barátságtól elhidegültek (az egyház érdekeinek ismételtlen védelmére keltek), s ezért a jugoszláv kormánytól többé-kevésbé hitelvesztettek váltak.

Hogyan ugyanazok nem kívánják-e az elszakadást, de nem szerb, hanem kath. horvát vezetés alatt, azt nem merném tagadásba venni. De számszerűleg a bunyevác hívek és papok törpe minoritást képviselnek, és legalábbis meg vannak oszolva az elszakadás kérdésében, a hívek nagy többsége ellene van. A magyar és német elemről természetesen ugyanez fokozottabb mértékben áll.

Kalocsa, 1921. III. 30.”⁵⁷

Látható, hogy 1921 tavaszán még elképzelhetetlennek tűnt az egyházmegye megosztása a papság számára, és a hívek között sem volt észlelhető hasonló, számottevő

52 értsd: megosztását

53 Budanovich Lajos 1920-tól volt Szabadka-Szent Teréz plébánosa, életrajzi adatait ld. korábbi jegyzetben. Raich/Rajic Balázs: (Szabadka, 1878. jan. 7. – Szabadka, 1951. jan. 3.) 1902-ben szentelték pappá, káplán Dusnokon, Hercegszántón, majd 1906-tól Szabadka-Szent Teréz plébánián. 1911-től Szabadka Szent Rókus plébánosa, 1923-tól a Bácskai Apostoli Adminisztratúra általános helynöke, 1928-tól apostoli protonotárius.

54 Kuluncsich Illés (Szabadka, 1857. júl. 31. – Szabadka, 1929. febr. 5.) 1880-ban szentelték pappá, Dusnokon és Nemesmiliticsen volt káplán, 1885-től hitoktató Szabadkán. 1893–1918 között dusnoki plébános, 1905-től esperes, 1910-től pápai prelátus, 1911-től tiszteletbeli kanonok.

55 Vidákovich Pál (Nemesmilitics, 1879. márc. 18. – Szabadka, 1943. júl. 2.) 1901-ben szentelték pappá, káplán volt Szondon és Bajmokon, 1906-tól hitoktató Szabadkán. 1917–1921 között Monostorszegen plébános, majd szolgálaton kívül helyezték betegsége miatt, rövid időket lelkipásztorkodott még Vajszkán és Pacséron.

56 Piukovics Ferenc (Bácsalmás, 1880. júl. 26. – Zenta, 1967.) 1905-ben szentelték pappá, káplán volt Vasikúton, Hercegszántón Bácsalmáson és Zomborban. 1919-től Monostorszegen, 1921-től Bácskon káplán, 1923-tól plébános-helyettes Monostorszegen.

57 Aláírás nélkül, de minden bizonnyal Várady Lipót Árpád érsek nevében küldték el a levelet.

mozgalom. A diplomácia szintjén azonban ettől függetlenül megegyezésre kellett jutni, és az érintett államok képviselőinek igényei szerint kellett kialakítani a *modus vivendi*. A Vatikánra nehéz tárgyalások és kompromisszumok sora várt, amikor a katolikusok jogait egy átfogó nemzetközi egyezmény, ún. konkordátum keretében igyekezett biztosítani Jugoszláviában. A szerb fél nem volt hajlandó elfogadni idegen államok egyházfőinek vagy egyházszervezeti egységeinek befolyását-tevékenységét Jugoszlávia területén, ragaszkodott az önálló egyházszervezeti keretek létrehozásához, így pl. a később létrehozott bácskai és bánági apostoli kormányzóságok helyett is püspökségeket látott volna szívesen (az említett, 1935-ben aláírt konkordátum részeként ezt meg is fogalmazták, de az egyezményt végül belpolitikai nehézségek, az ortodox egyház tiltakozása miatt nem ratifikálták).⁵⁸

Néhány év kivárás után, a Szentszék végül 1923-ban rendezte az egyházjogi viszonyokat, figyelembe véve az új államhatárokat, s a kalocsai érsek joghatóságának határon túli korlátozottságát, akadályozottságát. 1923. február 15-én, a Bácsi Apostoli Kormányzóság (adminisztratúra) létrehozásával Róma tulajdonképpen még mindig ideiglenes megoldást választott, élére „ad nutum Sanctae Sedis”, azaz közvetlenül „a Szentszék rendelkezésére álló” kormányzót rendelt Budanovich Lajos személyében, püspöki kinevezés nélkül.⁵⁹

Róma egyházjogi megoldásával, a hosszú távú rendezés függőben tartásával valójában a határ egyik oldalán sem voltak elégedettek, Belgrádból (és az adminisztratúra új vezetése részéről) nem véletlenül törekedtek az egyházmegyei-püspöki rang elérésére, Kalocsán viszont az adminisztratúrát is soknak, veszteségnek érezték. Sőt, drámai veszteségnek, melyet néhány napon belül követett az érsek halála. 1923. febr. 17-én közölték Várady Lipót Árpád érsekkel a hírt, hogy a Szentszék főpásztori jogköréből kivette egyházmegyéje nagy részét, a Bácska határon túli területét, s az újonnan kinevezett apostoli adminisztrátor, Budanovich Lajos szabadkai plébános joghatósága alá rendelte. Az érsek korábban a pápai nunciának úgy nyilatkozott, hogy egyházmegyéje szétszakítását nem fogja túlélni. 1923. február 18-án meg is halt, és február 21-én temették el Kalocsán, a főszékesegyház kriptájában.

Utóda, gróf Zichy Gyula először kormányzóként kapott kinevezést, majd 1925-től lett érsek (adminisztrátor: 1923–1925, érsek 1925–1942). Zichy érseki kinevezése alkalmával riadalmat keltett Kalocsán, amikor a kinevező bullában elmaradt a „bácsai” jelző a „kalocsai” mellől. A hiányzó jelzőt a bulla ünnepélyes felolvasásakor, Kalocsán „pótolták”, beszúrásáról és a kalocsa-bácsai formula további használatának jogosságáról utólag a Nunciaturával is egyeztettek. Végül azt a megnyugtató választ kapták, hogy a bácsi jelző elmaradása pusztán elírás volt, és semmi esetre sem jelentett az egyházmegye ketté választásáról szóló intézkedést.⁶⁰

Budanovich Lajos kormányzót 1927. február 28-án cisamói címzetes püspökké nevezték ki, s a püspök-kormányzó a szerb kormányzati célokkal összhangban egyre nagyobb önállóságra törekedett. 1936 nyarán színódust (egyházmegyei zsinat-szerű tanácskozást) tartott Szabadkán, a Szent Teréz templomban, melynek jegyzőkönyve a

58 SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. Aurora Könyvek, München 1975. *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae* III. 109–110.

59 TÓTH Tamás: *Ijjas és Budanovich. A Bácsi Apostoli Kormányzóság (1941–1944)*. In: Tóth Tamás: *Hungaria Rómából*. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből. Szent István Társulat, Budapest, 2021. 201.

60 uo. 201–202.

körlevélben „első bácsi zsinatként” (Protocollum primae Synodi Bačiensis) jelent meg, Szent Pált a „Bácsi Egyházmegye” (Diocesis Bačiensis) védőszentjeként említve. A szinódus statútumait rögzítő, 170 oldalas Codex Bachiensis részletesen szabályozta a kormányzóság életét-működését, és nyilvánvalóan az egyházmegyévé szervezés jogi alapjául szánták.⁶¹ Az eredményt mintegy „megelőlegezve”, az 1937-es évtől kezdődően már a fentebb említett „Bácsi Egyházmegye” titulussal jelentek meg a kormányzóság körlevelei.⁶²

Kalocsán mindezt jogtalannak tekintették, és azt az álláspontot képviselték, hogy a főegyházmegye nem lett ketté választva, s az a kormányzóság továbbra is a főegyházmegye részét képezi. Később, a Délvidék visszakerülése és Zichy érsek halála után, amikor Horváth Győző segédpüspök (1912–1944) lett a káptalani helynök és a bácsi apostoli kormányzó, elrendelték a „Diocesis Baciensis” kifejezések utólagos törlését az adminisztrátúra plébániáinak anyakönyveiből. A püspök saját kezűleg írta alá az ezzel kapcsolatos leveleket, s „*a tiszta történelmi igazság érdekében*” fontosnak érezte a folyamat felügyeletét, és annak végrehajtásáról visszajelzést is kért.⁶³

A helyzet pontos megítélése kétségtelenül nem volt könnyű, s ez részben az adminisztrátúra jellegéből adódott: ahogy fentebb már említettük, a Szentszék ideiglenes állapotok kezelésére szánta, a megoldás tehát önmagában hordozta a változás lehetőségét. Kalocsán egy ilyen jelként értékelték, hogy az 1942-es Annuario Pontificio nem említette a Bácsi Apostoli Kormányzóságot, holott azelőtt mindig külön feltüntették. Viszont 1941–1942-ben a kalocsai ordináriusok is külön kinevezésben kapták meg a bácsi adminisztrátóri megbízatásukat, vagyis a kalocsa-bácsi érseki joghatóság alkalmazása a bácsi részen ekkor nem volt magától értetődő. Budanovich Lajos politikai okokból történt lemondása-felmentése után Zichy Gyula érsek, majd az ő halála után Horváth Győző segédpüspök, káptalani helynök is kaptak bácsi apostoli adminisztrátóri kinevezést. 1942 őszén, Glattfelder Gyula kalocsai érseki kinevezése után viszont Kalocsáról azt javasolták az új főpásztornak, hogy szóban közölje a nunciussal, hogy érsekként az egész főegyházmegye fölött átveszi a joghatóságot, s ezzel tulajdonképpen „megszűnik” az adminisztrátúra. Ha bejelentését tudomásul veszik, nincs szükség további kinevezésre-eljárásra.⁶⁴ Glattfelder Gyula betegsége miatt végül nem foglalta el az érseki széket, s az említett szóbeli közlés minden bizonnyal elmaradt.

Elképzelhető viszont, hogy a következő érsek, az 1943. május 7-én kinevezett Grósz József idején már megvalósult, hiszen néhány hónapon belül nyilván nem változott a kalocsai aula munkatársainak véleménye, s az ismertett álláspontok Grósz érsek rendeleteinek megfogalmazásaiban felismerhetőek, és láthatóan megerősítést nyertek. 1943 decemberében „*a volt Apostoli Kormányzóság közös terheinek fedezésére*” fenntartott 10%-os hozzájárulás megszüntetéséről írt, az adminisztratúrát világosan múlt időbe helyezve.⁶⁵ A főegyházmegye területét egészében, egységesen kormányozta, az apostoli adminisztrátúra megkülönböztető fogalmát nem használta. 1944 szeptemberében, a háborús helyzet súlyosbodásával vicarius generalis jogkörrel négy érseki biztost ne-

61 uo. 207–208. Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Administraturae Apostolicae Baciensis anno 1936. dimissae. Suboticae, 1937. 5.

62 Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Dioecesis Baciensis anno 1937. dimissae. Suboticae, 1938.

63 TÓTH Tamás: *Ijjas és Budanovich...* 2021, 214.

64 KFL.I.I.a. Generalia de Archidioecesi, 1942.10.28. A bácskai apostoli adminisztrátúra kérdése. Adminisztrátóri kinevezések. Dr. Gyetvai Péter emlékeztetője.

65 Litterae Circulares 7747/1943. Cathedaticum fizetése tárgyában. Kalocsa, 1943. dec. 10. 79.

vezett ki (szabadkai, zentai, újvidéki és zombori székhelyekkel), majd 1944. december 20-án az ő megbízatásukat megszüntetve, Budanovich Lajos c. püspököt, Szabadka-Szent Teréz plébánosát nevezte ki általános helynökké a bácskai régió területére, amelyet „*antea tamquam administratura apostolica regebatur*”, vagyis „*azelőtt apostoli adminisztratúráként kormányoztak*”. Az érsek tehát saját hatáskörben járt el, és ismét múlt időben fogalmazott az adminisztratúra esetében.⁶⁶

A narratíva hasonló volt 1946 júliusában is, amikor Budanovich apostoli adminisztrátori kinevezését adta hírül az egyházmegyei körlevél, ebben a közlésben a Szentszék rendelkezését „*pro parte archidioecesis iterum Jugoslaviae adtributa*”, vagyis „*a főegyházmegye ismét Jugoszláviához rendelt részére*” vonatkoztatták.⁶⁷ Egy magyar nyelvű utalás is található 1947-ből, az esperesi kerületek új beosztása kapcsán, amikor az érsek az 1944-es tervek változásáról írt, megjegyezve, hogy „*a bekövetkezett háborús események folytán főegyházmegyém déli része mint apostoli kormányzóság nyer igazgatást*”. Látható tehát, hogy az újra működő adminisztratúra területét világosan a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye részének tekintette.⁶⁸

Hozzátehetjük, hogy nem alaptalanul: a fentebb már említett vatikáni kiadású *Annuario Pontificio* az 1942 előtti években a Bácsi Apostoli Kormányzóság soránál zárójelben, mintegy magyarázatként megjegyezte, hogy a Kalocsai Főegyházmegye Jugoszláviában lévő része.⁶⁹ Ez a sor, vagyis Bácska említése 1942-ben valóban egészében eltűnt az *Annuario*-ból, míg a szintén jugoszláviai Bánáti Kormányzóság továbbra is szerepelt (Banato Jugoslavo).⁷⁰ További érdekesség, hogy a Bácsi Apostoli Adminisztratúra csak 1953-tól jelent meg újra a vatikáni évkönyvekben, akkor viszont már a Kalocsai Főegyházmegye említése, nélkül.⁷¹

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye területének egyértelmű, teljes kettéválasztása végül 1968. január 25-én történt meg, amikor VI. Pál pápa „*Praeclarissima Pauli*” bullájával létrehozta a Szabadkai Egyházmegyét (*Dioecesis Subotiana*). A kalocsai érsekek ezt követően már nem használták a „kalocsai-bácsi” titulust megnevezésükben.

66 *Litterae Circulares* 7050/1944. A szabadkai, zentai, újvidéki és zombori érseki biztosok kinevezése. Kalocsa, 1944. szept. 26. 71. és 142/1945. *Vicarii generalis constitutio pro regione Bácskaensis*. Colocae, die 25. Januarii 1945. 2. A körlevél-részlet teljes szövege: „*Notum hisce facimus omnibus ad quos pertinet Nos temporum adiunctis sic exposcentibus, animarum saluti quo meliori modo provideri cupientes eamque omnibus praeferentes, commissariorum archiepiscopalium munere dissoluto, pro illo territorio regionis Bácskaensis, quod antea tamquam administratura apostolica regebatur, in persona Exc-mi ac Rev-mi Domini LUDOVICI BUDÁNOVICH episcopi tit. Cisamensis et parochi Szabadkaensis ad S. Teresiam ad normam juris vicarium generalem cum omnibus facultatibus necessariis et opportunis die adhuc 20. Decembris a. 1944. constituisse.*”

67 *Litterae Circulares* 1959/1946. *Administrator Apostolicus pro Bácska*. Colocae, die 5. Julii 1946. 17. A körlevél-részlet teljes szövege: „*Nuntius Apostolicus Belgradensis vigore facultatum ei ab Apostolica Sede concessarum pro parte archidioecesis iterum Jugoslaviae adtributa administratorem apostolicum cum iuribus episcopi residentialis nominavit in persona Exc-mi ac Rev-mi Dni Ludovici Budanovich episcopi tit. et parochi Szabadkaensis.*”

68 *Litterae Circulares* 1228/1947. Esperesi kerületek új beosztása. Kalocsa, 1947. ápr. 23. 14.

69 *Annuario Pontificio per l'anno 1939*. Città del Vaticano 1939. 537. *Amministrazione Apostoliche ad nutum S. Sedis*: Bačka (parte dell'arcid. di Colocza in Jugoslavia: 10 febb. 1923.)

70 *Annuario Pontificio* 1942. 550.

71 *Annuario Pontificio* 1953. 677. *Amministrazione Apostolica della Bačka Jugoslava* (Residenza in Subotica).

A reményekről – egy Trianon utáni ünnep, a „bajai háromszög” visszatérése után

Az 1918-ban bevonuló szerb hadsereg éveken át a későbbi trianoni határoknál nagyobb területet tartott megszállása alatt, a demarkációs vonal Észak-Bácskában Baja, Csávoly, Felsőszentiván, Mélykút, Kisszállás (Tompa), Röske települések határában haladt (a Baja-Szeged közötti főút mentén), a néhai Bács-Bodrog vármegye területéből mindössze Jánoshalma és még két község, Réms és Borota maradt magyar fennhatóság alatt. Az említett vonal és a mai országhatár közötti, bajai háromszöggént is emlegetett terület Baja városával és még 22 községgel végül a trianoni békeszerződés után, 1921 nyarán térhetett vissza Magyarországhoz. 1921. augusztus 20-án, Szent István király ünnepén kezdték meg a bevonulást a magyar katonák a térségbe, Bajára 21-én, vasárnap, a polgári közigazgatás tisztviselőivel együtt, két hajón érkeztek.⁷² A szerb csapatok augusztus 19-én kaptak parancsot a kiűrésre, mely a visszaemlékezések szerint kifosztást is jelentett, kb. kétezer szekérenyi ingóságot vittek el, és az elérhető élőjószágokat is igyekeztek áthajtani a határon (mindez a békeszerződés értelmében tilos lett volna). A sokáig halogatott kivonulás egyébként már korábban is rengeteg anyagi kárt okozott a térségben, bőségesen nyílt alkalom a kiszemelt javak megszerzésére és „átmentésére”.

Baján a bevonulókat fogadó néppünnpély egyik látványos pillanata volt, amikor a bajai hölgyek által himzett hatalmas, fehér selyemzástól átadták a Nemzeti Hadsereg 9. gyalogezredét képviselő Pleplár alezredesnek. A Patrona Hungariae arcképével ékített zászlót a bajai hölgyek titokban, még 1919 júniusában hímezték, majd hosszú időn át rejtgették. Ötletesen a belvárosi templom oltárpárnájában helyezték el, így igazán méltó helyen, az oltáron rejtőzve várta éveken át ez a féltve őrzött tárgy átadásának pillanatát.⁷³

A bajai ünnep egyik szónoka Czeizlinger Lajos, Baja-belvárosi plébános-helyettes volt, akinek internálását kezdeményezték korábban a szerb hatóságok a Szent József férfi kongregáció keretein belül működő irredenta csoport támogatása miatt (a csoport egyébként kulturális rendezvények, zenei- és irodalmi estek formájában tevékenykedett, jelmondata „Bátran Krisztusért és a Hazáért!” volt). Hasonló okokból fogták el, majd utasították ki Borsay István⁷⁴ hitoktató-lelkészt is Bajáról.⁷⁵ Az említett kongregációs tevékenység a Baja-belvárosi plébánián Budanovich Lajos plébános távozása után bontakozott ki 1920. januárjában, amikor Budanovich Szabadkára költözött, s a plébánia irányítását adminisztrátori kinevezéssel Czeizlinger Lajos, korábbi káplán vette át.⁷⁶

A magyar bevonulás, Észak-Bácska visszatérése reményt keltő és megerősítő volt sokak számára, akik bíztak benne, hogy egykor talán még Szabadka, Dél-Bácska is ünneplhet. A katonai bevonulásra és ünneplésre húsz év múlva sor is került, de mindez

⁷² KNÉZY: *Baja 1918–1921*. 190–191.o.

⁷³ KNÉZY: *Baja 1918–1921*. 192–193.o.

⁷⁴ Borsay István: (Soltvadkert, 1890. dec. 26. – Székesfehérvár, 1967. júl. 9.) 1915-ben szentelték pappá, Paripáson, Szilbereken, Péterrévén és Palánkán volt káplán, 1918 decemberétől Baján hitoktató. 1921-ben rövid ideig Soltszentimrén és Soltvadkerten is szolgált, majd visszatért Bajára. 1923-tól plébános-helyettes Tataházán, 1924-től Kalocsán adminisztrátor, 1927-től Nagybaracsán, 1929-től Kiskörösön, 1944-től Szeremlén plébános. 1945-től nyugdíjas.

⁷⁵ KNÉZY: *Baja 1918–1921*. 109–111.o.

⁷⁶ KFL.I.1.b. Baja-Belváros 1431/1920. Ér.: 1920. V. 10. *Baja. Iparos-kereskedő kongregáció alakult. Jóváhagyást s bekebelezést kérnek.* Czeizlinger adminisztrátor tájékoztató és kérelmező levele Baján kelt, 1920. ápr. 20-án. Ld. csatolva KFL.I.1.b. Baja-Belváros 2725/1920. sz. alatt. Ér.: 1920. IX. 9. *Baja. Az újonnan alakult férfi kongregáció bekebelezetett.*

akkor már nem hozott hosszú távú eredményt, a „boldog békeidők” Kalocsa-Bács számára már sosem tértek vissza, részben a későbbi háborús események, részben pedig az itt élő népek identitásának változásai miatt.

Kalocsa legünnepelesebb pillanata ebben az időben valószínűleg Grösz József érsek székfoglalásának napja volt, 1943 nyarán. Az új főpásztor az egykori Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye teljes területének kormányzását vehette át, és ünnepi beszédének végén hangsúlyos volt a helyes hazaszeretet kifejtése. *„Mik vagyunk mi előbb: katolikusok-e vagy magyarok?”* – tette fel a kérdést az érsek, s válaszában kiemelte, hogy e kettő 1000 év alatt sohasem került komolyan szembe egymással. *„Szent István országa keresztény volt 1000 éven át, keresztény ma is és mi magyar katolikusok vagy ha úgy tetszik, mi katolikus magyarok egyforma szeretettel csüngünk mind a kettőn, sőt meggyőződéssel valljuk, hogy nem lehet jó katolikus az, aki hazáját nem szereti azzal a hűséggel és odaadással, amelyet a haza minden polgárától joggal elvárhat, ahogyan nem tartjuk jó magyarnak sem azt, aki népünket el akarja szakítani Krisztustól és a magyar jövőt más alapokon akarja felépíteni, mint amelyeket Szent István rakott le. Ezt a kettőt kérem Tőletek: Hűséget Krisztushoz és hűséget a magyar hazához!”* – fejezte be gondolatmenetét Grösz érsek.⁷⁷

A Kalocsán elhangzott beszédnek természetesen volt német és horvát nyelvű fordítása is, melyek a körlevélben is megjelentek, tekintettel az egyházmegye nemzetiségeire. Az egyes nyelvi változatokban finom eltérések tapasztalhatók az idézett szövegrész „magyar katolikus” és „magyar haza” kifejezéseinek fordításában, és általában a „magyar” jelzős szerkezetek alkalmazásában. *„Was sind wir an erster Stelle: Ungarn, Deutsche oder Christen?”* – így szól a német változatban az alapkérdés, míg a délszláv változatban ugyanez a részlet a következő: *„što smo mi najprije: Madjari, Slaveni ili Kršćani?”*. Az egyes nyelvi változatokban tehát a magyar katolikusok mellé bekerültek a német és szláv keresztények is, de valamennyi nyelvnél más-más összetételben szerepelnek. A további szövegrészben elhagyták a „magyar” jelzők nagy részét („német katolikus” vagy „szláv katolikus” jelzős szerkezetek egyáltalán nem fordulnak elő), s a végén ennek megfelelően csak „hazát” említenek a hűség kérésekor: *„Treue zu Christus und Treue zum Vaterland!”* és *„virnost Kristu i virnost domovini!”*⁷⁸

Feltűnő, hogy nem találunk egységes szöveg-alapot, és érezhetően nehéz volt megvalósítani az „egyet-értést”. A jelenség véleményünk szerint arra is figyelmeztet, hogy a két évszázadon át együtt élő népek identitása összetett volt, melynek rétegei változóban-mozgásban voltak. Adott esetben más volt az egy lakóhelyen élők jellemző közösségi csoport-tudata, anyanyelvi és iskolai műveltsége, közéleti vagy politikai mozgásteret. Nem mindegy, hogy az említett rétegek közül a vallási identitás melyik szinten kapcsolódott, hol volt inkább domináns, és hol hatott kevésbé egy-egy csoport számára. A nemzetiségek hűsége az államalkotó nemzetek számára fontos kérdés volt, mely a közigazgatás és a statisztikák szintjén sokszor felületesen jelent meg, miközben a változásokat befolyásoló mélyebb rétegek „láthatatlanok” maradtak. Létezhet-e hűség „beolvadás” nélkül? Van-e jövője a nemzetiségeknek a nemzetállamok korában? Hogyan ütközhettek a „többes identitás” rétegei? Az említett kérdések-folyamatok vizsgálata külön tanulmányokat igényel, és további források bevonását, pl. a helytörténeti tapasztalatok összegzését is feltételezi. Bízunk benne, hogy a jövőben erre is sor kerülhet majd, s az eredmény segíteni fog a 20. század megértésében.

77 Litterae Circulares 4445/1943. Az új főpásztor beköszöntő szózata. Kalocsa, 1942. július 12. 39.

78 uo. 41, 43–44.

